

IM

**RÖSTER FRÅN SÄRSKILDA UNGDOMSHEM
BARNOMBUDSMANNEN 2010**

Mia, 14.

Det skulle inte få finnas någon isolering, utan bara ett rum med en soffa, där man kan sätta sig och prata i stället för att låsas in i ett rum med madrass.

UNGDOMAR PÅ SÄRSKILDA UNGDOMS- HEM HAR SAMMA RÄTTIGHETER SOM ALLA ANDRA BARN OCH UNGDOMAR

ARTIKEL 2 i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) säger att staten ska respektera och tillförsäkra varje barn de rättigheter som anges i konventionen utan åtskillnad av något slag.

ARTIKEL 6 slår fast att staten ska till det yttersta av sin förmåga säkerställa barnets överlevnad och utveckling. Det handlar inte bara om att förbereda barnet för vuxenlivet, utan om att erbjuda bästa möjliga förhållanden för barndomen, för barnets liv här och nu.

Barn och ungdomar som är omhändertagna och placerade har dessutom särskilda rättigheter. Enligt **ARTIKEL 20** i barnkonventionen har ett barn som berövats sin familjemiljö eller

som för sitt eget bästa inte kan tillåtas stanna kvar i den miljön rätt till särskilt skydd och bistånd från statens sida.

Enligt **ARTIKEL 12** i barnkonventionen har alla barn rätt att komma till tals i alla frågor som rör dem. Barn och unga är experter på sina egna liv. Det är särskilt viktigt att lyssna till de ungdomar som bor på särskilda ungdomshem.

Enligt **ARTIKEL 37** ska varje form av frihetsberövande av barn alltid ske i enlighet med lag och får endast användas som sista utväg och för kortast lämpliga tid.

ARTIKEL 25 fastslår att varje barn som har omhändertagits av behöriga myndigheter för omvårdnad, skydd eller behandling av sin fy-

siska eller psykiska hälsa har rätt till regelbunden översyn av den behandling som barnet får och alla andra omständigheter rörande barnets omhändertagande.

Enligt **ARTIKEL 24** har varje barn rätt till bästa uppnåeliga hälsa och rätt till sjukvård och rehabilitering.

ARTIKEL 28 slår fast att alla barn har rätt till utbildning. Grundskolan ska vara obligatorisk, kostnadsfri och tillgänglig för alla barn.

Enligt **ARTIKEL 31** har varje barn rätt till fritid, vila, lek och rekreation anpassad efter hans eller hennes ålder och mognad. Fritid innefattar att ha tid och frihet att göra det man känner för.

»Utan deltagande kommer vi inte att bli Och barnet är

»I.M SORRY«. Ett rum på en statlig institution för barn. Orden på väggen har inte tvättats bort. De är starka och de berättar något för oss. Exakt vad vet bara den som skrev.

UNDER 2009 HAR Barnombudsmanen lyssnat uppmärksamt på vad de ungdomar som nu bor på de statliga ungdomshemmen har att berätta. I det här magasinet och på vår webbplats låter vi de ungdomar det handlar om komma till tals. Det är starka berättelser med både plus och minus. Ska vården bli bättre måste vi lyssna på deras erfarenheter. Och se dem som de experter de faktiskt är. Ingen vuxen vet bättre än ungdomarna hur det är att tillbringa månader eller år på ett särskilt ungdomshem.

Roger, 17, berättar att han inte sovit en hel natt utan att vara rädd. Elin, 14, återger det obehag hon kände över att som 14-åring tvingas klä av sig naken inför främlingar. Tom som är 13 år vill inte vårdas tillsammans med barn som begått brott. Lisa som är 15 år förstår

inte varför hon inte får ringa sina kompisar. Många ungdomar vill ha mer tid i skolan och fler ämnen. Men kritiska röster varvas förstås också med positiva. Flera barn vill rekommendera vården även för sina vänner, en del menar att den räddat deras liv. Andra framhåller det fina stöd de har fått av personalen. Några berättar stolt om att de för första gången har lyckats i skolan, fått betyg och blivit bekräftade.

Det råder inget tvivel om att de vuxna som arbetar på de särskilda ungdomshemmen har ett svårt uppdrag. Att hjälpa de barn som kanske har haft det allra tuffast kräver ett stort hjärta och mycket kunskap. Det är också glädjande att ta del av de arbetsmetoder som nu är under framväxt i den sociala barnvården där

ökad betoning läggs vid barnets rättigheter och delaktighet. Men utifrån barnens och ungdomarnas berättelser är det tydligt att mer ändå behöver göras för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) också för barn på institution.

NÄR UNGDOMAR i Barnombudsmanens expertråd för barn och unga med erfarenhet av samhällsvård för drygt ett år sedan berättade att barn och ungdomar blir isolerade felaktigt på de statliga ungdomshemmen var det självklart för oss att lyssna och agera.

Barnombudsmannens jurister granskade samtliga isoleringar som ägt rum under ett halvår. Och det vi fick se gjorde oss mer kritiska. Dokumentationen gav stöd åt ungdomarnas berättelser om att isolering använts ofta och inte alltid med stöd i lagen. Det som framkom ledde till att Sverige fick kritik av FN:s barnrättskommitté och att regeringen ställde krav på en fördjupad granskning. Statens institutionsstyrelse (SiS) har också skärpt sina rutiner.

av experter framgångsrika. experten.«

Titti Mattsson som forskat kring barns rättsliga ställning i tvångsvården anser att svensk lagstiftning är repressiv och framför allt inriktad på tvångsåtgärder som isolering och kroppsvisitering.

Enligt Mattsson skiljer det Sverige från exempelvis Norge där lagstiftningen mer riktar sig till den unge och betonar hur den unges situation ska förbättras under tiden som placerad.

Kanske är detta en av välfärdsstatens sista blinda fläckar? Vi lägger livet till rätta för barn i utsatta situationer. Vi vill väl. Men hör vi egentligen rösterna från de barn och ungdomar det handlar om? Tar vi det de berättar för oss riktigt på allvar?

En av de viktigaste inspiratörerna bakom barnkonventionen hette Janusz Korczak. För eftervärlden har han blivit känd för den för samtiden radikala tesen att barn alltid måste bemötas med respekt. Korczak var starkt kritisk mot att samhället inte lyssnade till barn som omhändertagits. I essän *Barnets rätt till respekt* skrev han: "Utan deltagande av experter kommer vi inte att bli

framgångsrika. Och barnet är experten." Dessa ord publicerades första gången på 1920-talet. Men de är fortfarande aktuella.

BARNOMBUDSMANNENS slutsats utifrån vad barn och ungdomar har berättat är att den tvångslagstiftning som möjliggör omhändertagande av barn behöver reformeras. Det räcker inte med att lagen slår fast när barn får omhändertas. Den måste också tydliggöra de rättigheter som omhändertagna och placerade barn har. Det är viktigt av flera skäl. Barnets rätts-säkerhet måste stärkas. Barnet måste bli involverat och lyssnat på i behandlingen. Barnet måste ha reella möjligheter att slå larm om det upplever att grundläggande rättigheter kränks. Och ett barn som är omhändertaget ska givetvis ha samma rätt till god utbildning och hälsovård som alla andra barn i vårt samhälle.

Vanvårdsutredningen avslöjade ett stort svek. Samhället omhändertog barn för att erbjuda trygga uppväxtvillkor, men de som vittnat berättar om hur de i stället fick växa upp under mardrömslika förhål-

landen utan att någon ville lyssna eller ingripa till deras skydd.

Låt oss visa att vi lärt oss den läxan. Låt oss se till att inget barn som i dag vårdas i den sociala barnvården behöver vänta på sina grundläggande mänskliga rättigheter. Låt oss lyssna nu. ■

Fredrik Malmberg
barnombudsman

Janusz Korczak levde och dog som han lärde. Hellre än att överge de judiska barnen på det barnhem där han verkade följde han dem i döden när barnen den 5 augusti 1942 deporterades av nazisterna till gaskamrarna i Treblinka, Polen.

Rasmus, 17.

Det finns inte så mycket att göra så jag satsar så mycket tid som möjligt på skolan. Tv, skola och mat är de stora grejerna.

Unga på särskilda ungdomshem kommer till tals

UNDER 2009 FICK Barnombudsmannen signaler om missförhållanden på särskilda ungdomshem och att ungdomarna inte får sina rättigheter fullt ut tillgodosedda.

Barn och unga har en absolut rätt att komma till tals i alla frågor som rör dem. Det gäller naturligtvis även dem som är omhändertagna och placerade på särskilda ungdomshem. Men på grund av begränsningar och andra omständigheter har de sämre möjligheter än andra ungdomar att komma till tals.

Genom bland annat vårt expertråd med ungdomar som har erfarenhet av olika institutioner inom den sociala barnvården fick vi tidigt en bild av hur barns och

ungas rättigheter inte fullt ut tycks tillgodoses på särskilda ungdomshem.

Vi begärde därför i en dialog med SiS att få möjlighet att träffa ungdomar med olika slags placeringar. Vi ville intervjua dem och lyssna till deras tankar och åsikter för att kunna förmedla vidare till dem som kan påverka deras situation.

Vi var intresserade av att besöka både ungdomshem med enbart pojkar eller flickor och ungdomshem där både pojkar och flickor finns. Vi ville ta del av olika behandlingsmetoder. Vi kom överens med SiS om att besöka fyra särskilda ungdomshem: Folåsa behandlingshem, Bärby ungdomshem, Brättegården och Långanässkolan.

Den undersökning som vi har genomfört har ett kvalitativt angreppssätt. Resultatet fördjupar förståelsen för och kunskapen om hur ungdomar på fyra särskilda ungdomshem i Sverige upplever viktiga aspekter på livet och vardagen.

Under besöken intervjuades sammanlagt 35 ungdomar – 16 flickor och 19 pojkar. Den yngsta var 13 år vid intervju-tillfället och den äldsta 19 år. Barnombudsmannen har ingen information om ungdomarnas grund för vistelsen på de fyra ungdomshemmen eller någon annan bakgrundsinformation.

Intervjuerna genomfördes enskilt med varje ung person. Intervjuaren följde

**FAKTA
BARNOMBUDSMANNENS
ÅRSRAPPORTERING 2010**

Barnombudsmannen ska enligt lag senast den 1 april varje år rapportera till regeringen om de frågor om barn och unga som regeringen behöver ha kännedom om. I år rapporterar vi om vårt arbete med att lyssna till ungdomar på särskilda ungdomshem.

Det sker bland annat genom denna skrift. På vår webbplats www.barnombudsmannen.se finns en särskild flik med fakta och fördjupningar kring årets tema.

en strukturerad frågeguide med öppna svarsmöjligheter. Frågeguiden bestod av ett flertal teman med obligatoriska frågor och ytterligare möjliga frågor. En av de stora fördelarna med intervjuer är att den som intervjuas får beskriva sina erfarenheter och åsikter med egna ord, samtidigt som interaktionen med intervjuaren gör det möjligt att reflektera över erfarenheter och åsikter och tydliggöra det som berättas. Eftersom intervjuaren kan ställa följdfrågor skapas förståelse för hur den intervjuade resonerar och varför hon eller han resonerar på ett visst sätt.

Inför intervjuerna fick alla ungdomar som bodde på de fyra ungdomshem-

men var sitt brev från barnombudsman Fredrik Malmberg. I brevet berättade han om det kommande besöket och att han och hans kollegor gärna ville prata med just henne eller honom om hur det är att bo på ett särskilt ungdomshem. De unga som ville bli intervjuade fick anmäla sig till personalen på ungdomshemmet.

Barnombudsmannens besök på de fyra ungdomshemmen sträckte sig över tre dagar på varje hem. Det var viktigt att ha tid att umgås och etablera förtroende hos de unga på ungdomshemmen. Kontakten med ungdomarna inleddes med en presentation av vad Barnombudsmannen gör, barnkonventionen och syftet med besöket på det särskilda ungdomshemmet.

Intervjuerna genomfördes av en sociolog med erfarenhet av att samtala med barn och en jurist från Barnombudsmannen vars huvudsakliga roll var att doku-

»Om man inte känner sig lika instängd är det inte lika stor risk att man rymmer.«

Nicole, 18.

mentera och svara på de ungas frågor om sina rättigheter. Varje besök på ett hem avslutades med en sammanfattning tillsammans med institutionsledningen och annan personal för återkoppling och generella synpunkter från Barnombudsmannen.

I sammanställningen av intervjuerna har ambitionen varit att hitta gemensamma mönster i erfarenheter och åsikter. I presentationen återges många citat av ungdomarna. Syftet med dem är främst att ge röst åt de huvudsakliga erfarenheter, åsikter och teman som framkommit i den samlade analysen.

Alla de intervjuade ungdomarnas namn är fingerade. Även utskrivna namn på andra särskilda ungdomshem eller personer som de intervjuade beskriver i sina citat är fingerade.

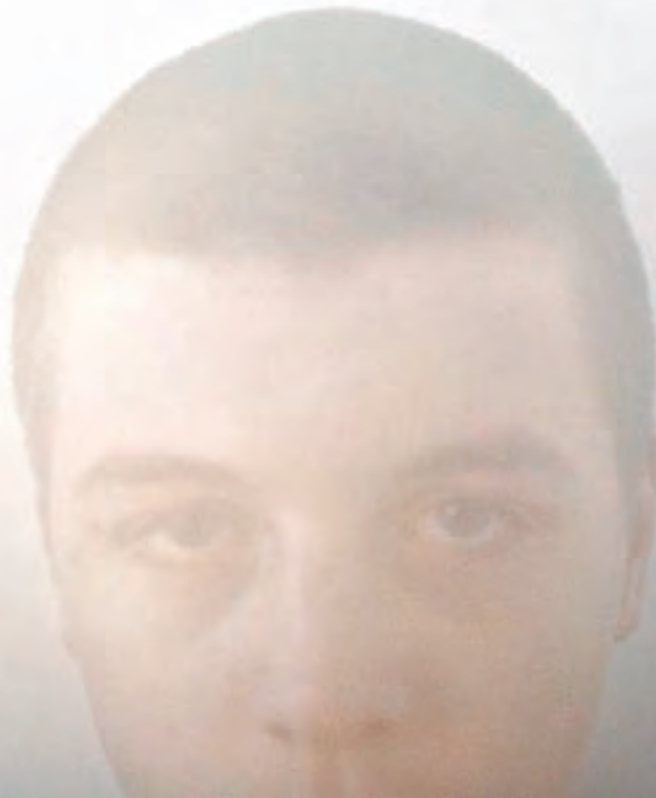
YTTERLIGARE FAKTA kring vår undersökning finns på webbplatsen www.barnombudsmannen.se. ■

1 — Rättssäkerhet

FN:s barnrättskommitté kritiserar Sveriges användning av isolering av unga på statliga särskilda ungdomshem. Av de granskningar som bland andra SiS själva gjorde under 2009 framgår att allvarliga fel har begåtts då tvångsåtgärden avskiljning har använts. Men man glömde att lyssna till ungdomarna.

»I stället för isolering borde man få gå in på sitt rum«

DE FLESTA UNGDOMAR som vi träffade när vi under hösten 2009 besökte fyra särskilda ungdomshem hade aldrig varit med om en avskiljning. Jakob, 13, berättar dock att han blivit avskild över femtio gånger.

Så här beskriver 17-årige Rasmus de två gånger som han har isolerats:

”Första gången blev jag misshandlad i samband med det. Det har jag polisanmält men inget hände. Det blev tjafs mellan mig och personalen. Två personer höll fast mig, en slog och knäade mig.

Jag var helt uppsvullen över ena ögat och läppen, ögonvitan var blodsprängd. Andra gången gick jag i princip in i isoleringen och var väldigt lugn. Det fanns ingen anledning att hålla mig där så länge. Jag blev ännu mer arg inombords och tänkte vad håller de på med. Jag vet att de inte får göra så här.”

Flera ungdomar har på nära håll sett någon annan bli avskild. Johanna, 15, berättar: ”De slängde sig på henne. De överdrev, det hade räckt att bära in henne i isoleringen. De tog inte ens ut

henne när hon ville kissa. Hon ropade att hon ville gå på toa.”

FÖRRA ÅRET BLEV drygt 300 ungdomar avskiljda på någon av de 26 statliga ungdomshemmen. Vissa flera gånger.

Avskiljning – eller isolering som det ofta kallas – är en lagstadgad befogenhet som ger statliga ungdomshem möjlighet att praktiskt hantera en person som uppträder våldsamt eller är så påverkad av droger att han eller hon inte kan hållas till ordningen. Det sker genom att den

Jag blev ännu mer arg inom-bords och tänkte vad håller de på med. Jag vet att de inte får göra så här.

Rasmus, 17.

titta till den unge under avskiljningen har också många gånger brutit.

Viggo, 14, en av de ungdomar vi intervjuade berättar: "Jag var isolerad i åtta timmar fast jag var lugn efter två tre timmar."

DET KAN VARA SVÅRT att föreställa sig en isoleringscell. Och egentligen finns där inte mycket att se. I princip är det ett kalt utrymme med fyra väggar. På golvet en madrass och en bepansrad glaslucka i dörren så att personalen kan hålla den isolerade under uppsikt.

"Det är mörkt, du får ligga på en madrass utan kläder. Det är ett straff. För att man säger emot personalen."

"Jag satt isolerad sju gånger på två månader när jag kom hit. Efter 24 timmar kan de ta ut dig i fem minuter, sen åker du in igen."

Det berättar Lukas och Alejandro i ungdomsprogrammet Generation Z på Sveriges Radio.* Som fyraåring blev Alejandro bunden och inlåst i garderoben av pappa. Nu när han är tonåring blir han inlåst på ett särskilt ungdomshem.

Vittnesmålen i Generation Z åtföljdes våren 2009 av en serie reportage av Sveriges Radio Ekot om missförhållanden när barn och unga blir inlåsta i isoleringsceller. Avslöjandena sammanföll med den fjärde granskningen av hur Sverige lever upp till sina åtaganden enligt barnkonventionen.**

FN:S BARNRÄTTSKOMMITTÉ i Genève hävdade att disciplinära åtgärder som isolering och andra straff som skadar barns fysiska och psykiska hälsa är strikt förbjudna. Det innebär att avskiljning endast ska användas i mycket exceptionella fall. FN:s barnrättskommitté rekommenderade Sverige att förkorta den tillåtna tiden för avskiljning med målet att avskaffa åtgärden helt.

I samma veva uppmärksammade SiS egen tillsynsenhet brister, både i tillämpningen av avskiljningar och i dokumentationen av dessa. Avskiljning befarades ha skett på felaktiga grunder och pågått längre än nödvändigt. Institutionscheferna på de särskilda ungdomshemmen fick i uppdrag att omgående se över rutinerna för avskiljning och informera sin personal om gällande regler.

I juni 2009 gav regeringen SiS i uppdrag att göra en översyn av hur avskiljning används på de särskilda ungdoms-

hemmen, att redovisa eventuella brister i tillämpningen och ge förslag på åtgärder. Strax före jul presenterade SiS resultatet. Generaldirektör Ewa Persson Göransson medgav att allvarliga fel begåtts och föreslog att maxgränsen för avskiljning ska sänkas till sex timmar. Hon uttryckte också förhoppning om att Socialstyrelsens nya tillsynsuppdrag skulle bidra till att stärka rättssäkerheten för placerade barn och ungdomar.***

Välkomna besked, men det framkom samtidigt att ingen talat med de ungdomar som utsatts för isolering på de särskilda ungdomshemmen när granskningen genomfördes.

– Det gjorde mig mycket upprörd. Det är en självklarhet att de berörda ska få ge sin version av det som hänt, berättar barnombudsman Fredrik Malmberg som gick ut och krävde att de drabbade skulle få en ursäkt och någon form av upprättelse.

Uppgifterna föranledde äldre- och folkhälsominister Maria Larsson att genom ett regeringsbeslut i början av 2010 ge Socialstyrelsen i uppdrag att under året göra särskild tillsyn av tillämpningen av avskiljning på de särskilda ungdomshemmen. ■

[noter]

* Inslaget sändes i Sveriges Radio P1 Generation Z den 15 februari 2009. Det följdes av en serie reportage om hur barn och unga behandlas på särskilda ungdomshem i Ekot granskar.

** FN:s barnrättskommitté i Genève. Concluding Observations (CRC/C/SWE/CO/4) och General Comment no. 10 (2007) Children's rights in juvenile justice.

*** "Ewa Persson Göransson Allvarliga fel har begåtts i den slutna ungdomsvården". DN Debatt 2009-12-15.

unge placeras i avskildhet i ett särskilt isoleringsrum.

Denna tvångsåtgärd ska vara den sista utvägen, när inget annat hjälper. Ändå har det under 2009 kommit upprepade rapporter om att avskiljning använts felaktigt, som ren bestraffning. Ungdomar har hållits kvar i isolering under många timmar trots att de enligt personalens egen dokumentation lugnat ner sig, och inte avslutats förrän den unge bett om ursäkt. Den obligatoriska tillsynen som innebär att personalen regelbundet ska

Isolering är förbjudet enligt FN:s barn

TRE MÅNADER EFTER att Fredrik Malmberg utsågs till barnombudsman krävde han ett förbud mot isolering av barn och unga på särskilda ungdomshem. Motiveringen är att isolering står i strid med barnkonventionen.

Bakgrunden var uppgifter om att isolering användes som bestraffning helt i strid med gällande lagar och riktlinjer. Fredrik Malmberg reagerade starkt och kallade det hela en rättsskandal.

Barn på särskilda ungdomshem har varit en av dina fokusfrågor under ditt första år som barnombudsman. Varför då?

– Barn och unga som är omhändertagna eller placerade av samhället är i en särskilt utsatt situation. När samhället omhändertar ett barn tar man på sig ett

oerhört stort ansvar – man blir ställföreträdande förälder. De här barnen och ungdomarna är i en beroendeställning till de vuxna och har små möjligheter att komma till tals och få sina rättigheter tillgodosedda.

Men hur ska man kunna upprätthålla ordning och säkerhet när en ungdom slåss eller är påtänd, utan möjligheten att isolera?

– Personalen på de särskilda ungdomshemmen har ett tufft jobb och det är viktigt att de får mycket stöd för att kunna klara sin uppgift. De behöver också bra redskap för att hantera svåra situationer med ett mänskligt rättighetsperspektiv. Ofta handlar det om vardagliga situationer. Till exempel en dispyt

som trappas upp och slutar i avskiljning – vilket inte behövs om man hanterat det annorlunda. Ibland är det förstås en fråga om resurser och bemanning.

– Isolering är ingen åtgärd som hjälper barnet. Tvärtom kan det upplevas som ännu en kränkning från en vuxenvärld som svikit. Det finns unga som i sin barndom utsatts för våld och sexuella övergrepp och upplever en oerhörd ångest över att bli nedbrottade och avslitna kläderna.

Så här i backspeglarna, det har ju trots allt hänt en hel del i frågan under 2009. Vad återstår att göra?

– Situationen för barn som är placerade har uppmärksamats och SiS har tagit frågan på allvar och varit själv-

Eftersom det finns en barnkonvention borde de titta i den för att förstå. Finns regler på att man ska lyssna på barn. Det gör de inte alltid här.

Jenny, 15.

konvention

kritiska. Det är väldigt positivt. Om vi tittar framåt ser jag tre viktiga saker som skulle göra stor skillnad. Lagen måste ändras så att isolering av barn och unga på särskilda ungdomshem inte är tillåtet. Många barn och unga som är omhändertagna känner inte till sina rättigheter – det måste ändras – och de måste få möjlighet att överklaga beslut som rör dem.

– Det behövs också vuxna som är beredda att lyssna på det de har att berätta. Därför har jag föreslagit att ett särskilt nationellt barnombud för barn och unga som är placerade inom den sociala barn- och ungdomsvården inrättas. Förslagsvis kopplat till Socialstyrelsens tillsynsenhet. ■

OMHÄNDERTAGEN OCH PLACERAD ENLIGT LAG

De ungdomar som är intagna på särskilda ungdomshem är omhändertagna på grund av socialt nedbrytande beteende eller undermålig hemmiljö enligt lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) och eller vårdas frivilligt enligt socialtjänstlagen (2001:453) (SoL). En mindre andel är dömda för brott till sluten ungdomsvård enligt lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård (LSU).

AVSKILJNING REGLERAS I LAG

Möjligheterna att avskilja regleras i 15 c § LVU och 17 § LSU. Så här säger lagen:

”Om det är särskilt påkallat på grund av att den intagne uppträder våldsamt eller är så påverkad av berusningsmedel att han eller hon inte kan hållas till ordningen, får den intagne hållas i avskildhet. Han eller hon skall då stå under fortlöpande uppsikt av personalen. Den intagne får dock inte hållas i sådan avskildhet längre tid än vad som är oundgängligen nödvändigt och inte i något fall under längre tid än 24 timmar i följd. Är den intagne under 15 år skall läkare skyndsamt yttra sig om varje åtgärd som vidtas enligt första stycket. Om läkaren begär det skall åtgärden genast avbrytas.”

I den proposition som ledde fram till bestämmelsen om avskiljning konstaterade statsrådet: ”Så-lunda bör i princip isolering inte få förekomma under vården. Att en isolering kan få skadliga verkningar för den unge är numera allmänt känt. En annan sak är att det kan vara nödvändigt i vissa extrema situationer – till exempel när den unge under akut påverkan av alkohol eller narkotika eller av annan orsak är starkt ”utåtagerande” – under kortare tid hålla den unge avskild för övriga vårdbehövande.”

VANLIG BESTRAFFNINGSMETOD FÖRR

Avskiljning, eller isolering, är inget nytt fenomen. I den så kallade Vanvårdsutredningen* uppger nära hälften av de drygt 400 personer som intervjuats att de har blivit isolerade under sina placeringar på institution och i fosterhem.

På statliga institutioner under 1940- och 1950-talen var inläsning en vanlig straffningsmetod. Barnen har stängts in i mörka skrubbar, jordkällare, vedbodar och uthus, eller i torkrum med värmen påslagen. Ibland så länge som en vecka.

Orsaken har varit att de försökt rymma, varit uppkäftiga eller gjort något som personalen ogillat – till exempel inte velat äta upp sin mat.

Många av dem som utsatts vittnar om att de inte förstått vad anledningen till isoleringen varit. Fosterhemmen använde också åtgärden, men främst genom att låsa barnen och ungdomarna ute från bostadshuset.

Då som nu har isoleringen varit en reglerad tvångsåtgärd, sanktionerad enligt lag. Men då som nu har den också använts på felaktiga grunder.

* Vanvård i social barnvård under 1900-talet (SOU 2009:99).

Ett rum för lugn och återhämtning

FAST BEHANDLINGSTID, mindre nyckelskrammel och ett rum som dämpar oro och ångest, i stället för isolering. Det är några av Unga Kris förslag på hur de särskilda ungdomshemmen kan förbättras.

I skriften *Vägen in – Dröminstitutionen* presenterar sju ungdomar från Unga Kris hur de skulle velat ha det när de var placerade på ungdomshem. Förslagen är förvisso inte okontroversiella. Men efter det att förslagen lades fram för institutionscheferna på SiS har Unga Kris inte kunnat notera att något har hänt.

Ungdomarna förordar en fast behandlingstid på sex månader med konkreta mål för vistelsen. Avdelningarna ska precis som i dag vara låsbara – anpassat till gruppens uppförande – men utan nyckelskramlande. Ingen plitfångementmentalitet som signalerar ”Jag håller i

nycklarna till friheten” och frestar till att rymma. I stället för isoleringsrum vill de se avslappningsrum. Dit ska de intagna frivilligt kunna dra sig undan när de vill vara ensamma. Där ska man kunna sitta skönt i lugn och ro, kanske finns det musik och ett akvarium. Det är jobbigt att bo tätt inpå andra människor och det egna rummet kan vara ett ångestfyllt ställe där man tillbringar mycket tid.

Överfallslarm ska inte heller förekomma. På avdelningen ska det arbeta medmänniskor, inte vakter.

– De där röda prickarna som lyser i byxfickan skapar sådan distans, säger Maria Moraes, en av skriftens författare.

– Självklart ska ingen behöva bli miss-handlad på jobbet. Det är ett brott som ska polisanmälas.

Hur ska man då göra när någon blir

oresonligt arg? Maria Moraes tycker att konflikter ska hanteras på samma sätt som ute i samhället. När två personer bråkar i skolan till exempel, är det självklart att gå emellan och skilja dem åt och att resonera tillsammans om vad som hänt.

– Det handlar om hur man ser på människor och vilka förväntningar man har. Om personalen hela tiden utgår från att det ska hända något våldsamt triggas det igång bråk. Man måste se till att prata och lösa konflikter innan det går för långt.

Unga Kris tankar om ett rum för återhämtning återkommer hos en av de ungdomar Barnombudsmannen har intervjuat. Mia, 14: ”Det skulle inte få finnas någon isolering, utan bara ett rum med en soffa, där man kan sätta sig och prata i stället för att låsas in i ett rum med madrass.” ■

Samvaro i stället för stängsel kan också fungera

Maria Moraes.

De där röda prickarna som lyser i byxfickan skapar sådan distans.

Maria Moraes, Unga Kris. FOTO GUNNAR ELVIN

DET ÄR EN SVÅR UPPGIFT för institutionsvården att hantera de konflikter som uppkommer när ungdomar av olika skäl såsom drogpåverkan eller så kallat utåtagerande beteende riskerar att skada sig själv eller andra. Här har erfaren och sammansvetsad personal en nyckelroll.

Folåsa behandlingshem utanför Linköping tillhör med sina tre avskiljningar de särskilda ungdomshem som har lägst antal avskiljningar under 2009. Per Rulander arbetar som avdelningsföreståndare på akut- och utredningsavdelningen. Där finns sju platser för pojkar mellan 15 och 20 år – och det är alltid fullbelagt. Ett rätt så genomsnittligt klientel med vanliga traditionella paragraf 12-hemspojar, som han beskriver det. Inte de grövsta missbrukarna eller värsta psykiska problemen.

Det finns inte *en* förklaring till varför Folåsa har så få avskiljningar utan många faktorer samverkar, menar Per Rulander.

– Vi har haft en stabil personalgrupp i cirka åtta år med en sammansvetsad kärntrupp. Vi använder oss av en gemensam metod och vi har en kultur där personalen varken räds eller tycker att det är bra med avskiljningar, berättar han.

Annat var det våren år 2000, när avdelningen var nyöppnad.

– Vi var oerfarna och okunniga i början. Det var massvis med avskiljningar, bråk och stök och det byttes mycket personal de första åren på grund av att folk inte orkade.

DE INSÅG SNART att det inte var hållbart och beslöt sig för att satsa på en omfattande utbildningsinsats med fokus på samarbete och handledning utifrån ett KBT-perspektiv*. Tillsammans jobbade de fram riktlinjer för besvärliga situationer som kan uppkomma för att ingen skulle stå handfallen när något hände.

De skapade också ett belöningsystem som går ut på att eleverna ska prestera vissa grundläggande uppgifter och belönas när de gör rätt. Ju fler rätt, desto fler möjligheter att göra roliga saker.

– Pojkarna visste vad de hade att förhålla sig till och vad vi förväntade oss av dem, säger Per Rulander.

Det dröjde ett halvår innan den första incidenten inträffade. Och ett och ett halvt år innan man tvingades använda avskiljningsrummet.

GENOM ÅREN har det visat sig att när man jobbar rätt och gör bra saker ger det resultat. Avskiljningarna är ofta en följd av dålig planering och personal som är osäker på vad de håller på med.

Med förebyggande insatser – som möjligheten att besluta om vård i enskildhet – går det att undvika många avskiljningar. Personalen har stor erfarenhet och känner barnen väl, vilket gör dem skickliga på att förutsäga när något riskerar att hända.

– Det är en känsla av ”vi” – inte vi och dem. Samvaro i stället för stängsel. Då bär det emot att avskilja. Det blir också svårare för eleverna att bete sig illa, säger Per Rulander.

Samtidigt, menar han, kan man inte se avskiljning som ett misslyckande. En del barn behöver hjälp att sätta stopp och det vore oansvarigt att inte ingripa.

Per Rulander tror också att kravet på 120 högskolepoäng i allmänhet har stor betydelse för hur man hanterar avskiljningar.

– Självklart behöver du inte vara socionom eller socialpedagog för att kunna reflektera över dig själv och barnen och vara öppen för att ta till dig nya kunskaper. Men utbildning förstärker förhoppningsvis dessa förmågor.

– Det här jobbet är så komplext. Det händer massor av saker hela tiden. På tio och ett halvt år har jag inte upplevt två likadana arbetsdagar. ■

AV CATHERINE JOHNSSON

[noter]

* Kognitiv beteendeterapi

»Jag gillar inte att stå naken framför någon annan«

YTLIG KROPPSBESIKTNING är en integritetskränkning som flera ungdomar uttrycker starkt obehag kring.

Johanna, 15, berättar om sin ankomst till hemmet: "Jag var väldigt sliten när jag kom. De sa ta av dig kläderna. Ursäkta? De kollade när jag kissade och duschade. Sedan fick jag sätta på mig deras kläder. Det är pinsamt att klä av sig kläder framför två tjejer som du inte ens känner. Lyfta på armarna och fötterna, rufsa runt i håret och öppna munnen. De

gör det ju för vårt bästa så vi inte får in skit på avdelningarna men klart man blir chockad."

Elin, 14: "De visiterade mig, det var jätteläskigt. Jag är inte en kriminell brottsling. Jag fick klä av mig och duscha med öppen dörr framför främlingar."

Mer än hälften av de flickor Barnombudsmannen intervjuade berättade att de tyckte att den ytliga kroppsbesiktningen var mycket obehaglig. Flera av flickorna var oroliga för andra flickor på ung-

domshemmet som hade varit utsatta för sexuella övergrepp och måste genomgå den ytliga kroppsbesiktningen.

Även en pojke berättade att han upplevt den ytliga kroppsbesiktningen som obehaglig. Ali, 18: "Det var Klas och Bosse som visiterade mig och tog prov. Det var inte fint. Jag har aldrig tagit av mig kläderna framför någon kille, du vet."

För många unga är det kränkande att klä av sig naken inför en vuxen och

Det var Klas och Bosse som visiterade mig och tog prov. Det var inte fint. Jag har aldrig tagit av mig kläderna framför någon kille, du vet.

“ Ali, 18.

efteråt kan det skapa en känsla av underläge i kontakten. Även om det i många fall kan vara nödvändigt att använda ytlig kroppsbesiktning måste strävan vara att så långt det är möjligt se till så att denna åtgärd inte upplevs som en kränkning av personens integritet. Det handlar om unga personer som ofta bär på svåra upplevelser, i vissa fall övergrepp, där en kroppsbesiktning kan upplevas som särskilt obehaglig.

Ett sätt att underlätta den ytliga kroppsbesiktningen är att den görs av sjukvårdspersonal, något som de flesta har erfarenhet av och som kan göra det lättare att klä av sig inför en främmande person.

Utifrån intervjuerna med ungdomarna på särskilda ungdomshem framstår viktigen av dialog med de intagna som ytterst viktig. Både före, under och efter att en eventuell kroppsbesiktning genomförts. Det måste inom SiS finnas tydliga direktiv om hur en sådan dialog ska gå till och när den ska ske, i syfte att den unge ska få förståelse för vad som sker och varför. ■

PERSONALEN PÅ DRÖMUNGDOMSHEMMET

De allra flesta av de ungdomar vi pratade med hade en bättre relation till en eller ett par i personalen på ungdomshemmet. Många kunde nämna någon som de kom sämre överens med eller hade mindre tillit till. Det går inte att tycka lika bra om alla. Men det fanns några ungdomar som pratade om personalen som ett kollektiv i mycket positiva ordalag. Kravprofilen i denna fiktiva jobbbanners sammanfattar ungdomarnas tankar kring hur personalen på ett drömgångshem ska vara.

Formell kompetens

- * Lite mer erfaren personal. *Magnus, 17.*
- * Utbildade men inte för mycket. Tycka om barn, personal som har barn hemma som vet hur man bemöter barn. *Ibrahim, 18.*
- * Alla ska kunna reglerna. Alla ska kunna rätt regler. Vissa blandar ihop regler. *Ida, 15.*
- * Snälla. Ha kompetens och utbildning inom det område som behövs. Inte för snälla. Måste följa reglerna. *Rasmus, 17.*

Förhållningssätt

- * Lyssna på eleverna. Finnas tillgängliga, inte låsa in sig på kontoret och prata hela tiden. *Freja, 14.*
- * De ska hantera sin ilska när de blir arga. Inte höja rösterna, det tycker jag är läskigt, och förklara när de blir arga, varför och så. *Elin, 14.*
- * Både kvinnor och män som arbetar. Noga med att inte missbruka den makt de har. *Alice, 16.*
- * Eftersom det finns en barnkonvention borde de titta i den för att förstå. Finns regler på att man ska lyssna på barn. Det gör de inte alltid här. *Jenny, 15.*
- * Inte tjata så mycket. *Julia, 18.*

Personliga egenskaper

- * Trevliga och roliga. *Ida, 15.*
- * Som de är här, med stora hjärtan, man kan alltid prata med dem. *Niklas, 17.*
- * Saknar att personalen kramar om en när man är sjuk. *Carolina, 17.*
- * Trevliga, smarta och umgås med ungdomarna. *Isak, 19.*
- * Personalen skulle inte se stora ut så tjejerna blir rädda. Helt normala, veta jobbet. *Maria, 15.*

FAKTA OM YTILIG KROPPSBESIKTNING

Vad är ytlig kroppsbesiktning?

Det är en yttre granskning av den nakna kroppen.

När får SiS genomföra ytlig kroppsbesiktning?

Enligt 17 § LVU och 15 § LSU får den unge kroppsvisiteras eller ytligt kroppsbesiktigas vid ankomsten till hemmet för kontroll av att denne inte bär på sig något som han eller hon inte får inneha där. Detsamma gäller om det under vistelsen i hemmet uppkommer misstanke att sådan egendom ska påträffas hos honom eller henne. All den hänsyn som omständigheterna medger ska iakttas vid kroppsvisitationen och ytlig kroppsbesiktning. Om möjligt ska ett vittne närvara.

Hur går det till?

Den unge ombeds ta av sig kläderna varefter kontrollanten granskar de delar av kroppen som är synliga. Kontrollanten får inte vidröra den unges kropp. Vid en ytlig kroppsbesiktning ska största möjliga hänsyn iakttas. Ett vittne bör närvara om den unge inte uttryckligen undanber sig det. En flicka bör inte ytligt kroppsvisiteras av en manlig personal. Samma gäller för pojkar i förhållande till kvinnlig personal.

[källa] Statens institutionsstyrelse. Råd & Riktlinjer/Juridik, LVU, Flik 6. Särskilda befogenheter m.m.

Gamla synsätt lever kvar

NORSK LAGSTIFTNING är inriktad på hur ungdomar på institution ska utvecklas. I Sverige är lagstiftningen i huvudsak repressiv och systemet motverkar ungdomarnas rättssäkerhet på flera sätt. Det hävdar Titti Mattsson, docent i socialrätt vid juridiska fakulteten på Lunds universitet.

Titti Mattsson är djupt engagerad i det svaga rättsskyddet för unga. Hon efterlyser tydligare rättighetsregleringar för barn och unga som vistas på institution.

– Vi har alldeles för ålderdomliga rättssäkerhetsverktyg. Barnen ses som objekt i behov av vård. Vi behöver fundera mer på att ge de här barnen möjligheter. Det behövs en perspektivförskjutning där vi utgår från den unge och hur dennes verklighet ser ut.

Titti Mattsson menar att svensk lagstiftning är repressiv och inriktad på att ge personalen möjligheter att begränsa utrymmet för ungdomarna genom tvångsåtgärder som isolering och kroppsvisitering.

Hon jämför med Norge där lagstiftningen riktar sig till den unge och utvecklar hur den unges situation ska förbättras under tiden som placerad. Den norska lagen innehåller föreskrifter som talar om vilka rättigheter du har som omhändertagen, exempelvis rätt till umgänge med syskon och föräldrar, fritidsaktiviteter och utbildning. I svensk lagstiftning saknas såväl målformuleringar som rättighetsperspektivet.

ETT GRUNDLÄGGANDE PROBLEM, påpekar hon, är att många institutioner är uppbyggda utifrån ett pojkperspektiv. Detta avspeglas i hur tvångsåtgärder som avskiljning går till. Ett stort antal flickor som vistas på institution har varit utsatta för sexuella övergrepp och kan må mycket dåligt av denna form av tvångsåtgärder.

FOTO OLA TORKELSSON

»Vi ska kunna kräva rättssäkerhet i alla led. Allvaret och verkligheten börjar den dagen domen ska verkställas.«

Titti Mattsson.

– Precis som i samhället i stort standardiserar man omedvetet olika förfaranden. Titta på vårdnadstvister och till och med behandlingen av våra egna barn. Det är lättare att se barn som grupp än som individer. Men detta får extra stark genomslagskraft när vi har att göra med utsatta ungdomar på institution.

BARN OCH UNGA som är placerade i samhällets vård saknar ofta möjligheter att få sina rättigheter tillgodosedda, som att komma till tals. Trots att de omfattas av yttrandefriheten och har samma rättigheter som alla andra barn.

Den som har fyllt 15 år har visserligen rätt att överklaga en avskiljning hos för-

valtningsrätten. Men detta sker sällan. Då har ju redan avskiljningen skett, så vad är poängen, resonerar många.

Titti Mattsson ifrågasätter denna form av klagoinstans som hon menar är formalistisk och passar ganska illa för ungdomar.

– Vi måste skapa andra instrument för den unge i sådana här situationer. Exempelvis ett juridiskt ombud som företräder barnet och kan föra barnets talan i rätten, klaga på felaktigheter i vården och överklaga beslut.

Barnkonventionen slår fast att barnets rättigheter ska beaktas i all kontakt med myndigheter, i beslutets innehåll och rörande dess verkställighet. I dag anses rättssäkerheten uppfylld när domen är skriven – men då är ju hela verkställigheten kvar. Det tycker Titti Mattsson är märkligt.

– Vi ska kunna kräva rättssäkerhet i alla led. Allvaret och verkligheten börjar den dagen domen ska verkställas. Då får den unge i hög grad klara av sin tillvaro själv, med det system vi har nu. Det får många att tappa tilltron till vuxenvärlden eftersom de vuxna försvinner.

Här finns ett omfattande och brådskande arbete att göra, enligt Titti Mattsson, som tror att SiS har goda förutsättningar att förbättra sin verksamhet.

– SiS tar sin uppgift på allvar och vill att det ska bli bättre. Men det är en utmaning som kräver personalinsatser. Det handlar om att individualisera vården i alla dess moment utifrån varje människas behov och svårigheter. ■

AV CATHERINE JOHNSSON

Barnombudsmannen vill se följande förändringar

- * Lagändringar som förbjuder isolering av barn. Det rör sig då om ändringar i 15 c § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om vård av unga och i 17 § lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård.
- * Inrättande av oberoende barnombud som företräder omhändertagna barns och ungas intressen.
- * Barnombudsmannen vill att en översyn genomförs av den lagstiftning som rör placerade barn och unga och särskilt den lagstiftning som omgärdar ungdomars vardag på särskilda ungdomshem. Den nuvarande lagstiftningen* är i huvudsak repressiv och har ett bristfälligt rättighetsperspektiv. Barnombudsmannen anser att lagstiftningen tydligare måste utgå från barnets rättigheter. Syftet med lagen är att förbättra den unges situation under och efter vistelsen. ■

[noter]

* Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) och lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård (LSU).

Det behövs vuxna som är beredda att lyssna på det ungdomarna har att berätta.

Fredrik Malmberg,
barnombudsman.

2 — Trygghet

Att känna sig trygg är en förutsättning för att vården av en ung person ska bli meningsfull och leda till positiva resultat. På en direkt fråga svarar hälften av ungdomarna att de känner sig trygga på ungdomshemmet. Var fjärde svarade att de inte gör det. Resten svarade att det växlar.

»Bland känner jag mig trygg«

ALLA BARN OCH UNGDOMAR som vistas på särskilda ungdomshem bär med sig en egen problematik som ofta är komplex och har flera bottnar. Av de ungdomar som intervjuats med ADAD-inskrivningsintervju framkommer att väldigt många av dem har olika insatser bakom sig och drygt varannan har erfarenhet av en tidigare placering på behandlingsinstitution.*

»Det sista jag behöver är att vara omringad av såna allvarliga problem.« **Elin, 14.**

Även om SiS ungdomshem är differentierade och erbjuder behandlingsplatser med särskild inriktning för ungdomar med kriminalitet, missbruk, psykiska funktionsnedsättningar och för pojkar som begått sexuella övergrepp upplever ungdomarna själva ofta att det finns en för stor heterogenitet i gruppansammansättningen på ungdomshemmet de vistas på. Akram, 17, konstaterar: "Jag lever med kriminella men är inte kriminell själv" och Elin, 14, har svårt att vänja sig vid att bo med ungdomar som varit fast i ett missbruk: "Det känns konstigt att umgås med folk som har knarkat och pratar om det hela tiden", berättar hon.

Det tillhör vardagen på ungdomshemmen att enskilda situationer uppstår som kan upplevas skrämmande och obehagliga. Julia, 18, berättar om en dramatisk upplevelse när en av de andra ungdomarna skurit sig i armarna och kommit ut och visat det för alla andra. Hon tycker att det borde finnas en lägsta åldergräns

på 15 år. "Om jag var 11 år skulle jag vara livrädd när personer skär sig och stoppar i sig farliga saker för att få uppmärksamhet", säger hon.

Det säger sig självt att var och en av de ungdomar som lever på särskilda ungdomshem behöver lugn och ro för att få möjlighet att bearbeta sin egen situation och ta vara på den vård och behandling de får under sin vistelse. När miljön de vistas i inte upplevs trygg finns det en risk att förutsättningarna att ta till sig behandlingen påverkas negativt.

»Blir automatiskt en placering i gruppen. Vissa är coolare än andra.« **Max, 14.**

Flera av de ungdomar som vi intervjuade beskriver en social hierarki inom ungdomsgruppen på hemmet. Det verkar vara vanligt att en sådan indelning sker mot bakgrund av ålder där de yngsta riskerar en mer utsatt situation.

Sebastian, 16, berättar om sin förra placering på ett ungdomshem två år tidigare. Då var han yngst och blev angripen av en äldre elev med en framträdande position i gruppen. Max, 14, berättar att det är två på hans avdelning som är högst upp och bestämmer över alla andra som är under dem. Han berättar: "Det blir väldigt jobbigt efter ett tag. Alla hänger på dem som är högst upp. Tycker jag anorlunda så blir jag utstött, vad fan är det för fel på dig". Max påpekar i nästa andetag att det inte är så mycket våld på hans avdelning men det kan säkert förekomma på andra ställen tror han.

»Det beror på gruppen, vilka som bor här, om man känner sig trygg.« **Rasmus, 17.**

För Freja, 14, har en annan flickas övertag och styrande sätt i gruppen både inneburit hot och slag. "Jag vågar inte säga nej. En gång när jag sa vad jag tyckte om en sak slog hon mig. Man ska inte ha en egen vilja. Blir rädd för henne.", berättar Freja.

Även Julia som är 18 år vet vad det innebär att leva i grupp där flickorna rangordnas. Hon berättar att om man vill få hög status i gruppen måste man göra vissa saker. Sådant som man inte vill göra. Statusen är viktig i det dagliga livet på hemmet och avgör till exempel vem som får killarna berättar hon.

AV DE 35 UNGDOMAR som Barnombudsmannen intervjuade berättar fyra om upplevelser av våld eller hot om våld. De två ungdomar som blivit slagna under sin vistelse nämns ovan, en flicka och en pojke. Pojken blev misshandlad av en annan elev vid en tidigare placering på ungdomshemmet men flickans berättelse utspelade sig under den aktuella placeringen. Ytterligare en flicka och en pojke har blivit hotade.

Roger, 17, berättar att han har blivit hotad till livet och ofta är rädd. Det är viktigt att poängtera att Rogers berättelse utmärker sig, det är en extrem situation av upplevd otrygghet som han beskriver. För flickan, Carolina, 17, är det första gången hon är inlåst och upplever känslan som hemsk. Hon säger att hon är

ganska utstött på avdelningen och att det är mycket skitsnack. Vid två tillfällen har hon blivit hotad.

Barnombudsmannen anser att SiS bör uppmärksamma och lyssna till ungdomarnas syn på trygghet och de brister de upplever. Det är inte acceptabelt att de unga ska känna sig otrygga och rädda eftersom de flesta har en bakgrund med just otrygghet och bristande omsorg. God sömn och vila är till exempel en nödvändig förutsättning för att vården ska fungera. Utgångspunkten måste vara att tryggheten ska öka för de unga som kommer till särskilda ungdomshem.

Det kan till exempel ske genom noggrannare indelning i grupper. Personalens aktiva arbete med att förebygga olika former av mobbning kan inte nog betonas. För barn och unga som känner otrygghet är det särskilt viktigt med konsekvens vid tillämpningen av regler. Även här framstår ökad dialog och förtroendeskapande arbete mellan personal och varje ung person som nödvändigt.

UNGDOMARNA PÅ SÄRSKILDA ungdomshem lever i en strukturerad värld med mycket regler att lära sig och följa. Många av dem vi intervjuade känner sig detaljstyrda i vardagen. Andra reagerar på att personalen agerar inkonsekvent.

Att bryta mot reglerna kan få konsekvenser. Det kan innebära poängavdrag i olika belöningssystem, indragen veckopeng eller att man inte får delta i en viss aktivitet.

»Det är alltid något man gör fel varje dag.« **Ida, 15.**

Flera ungdomar berättar om hur lätt det är att råka bryta mot en regel och de negativa konsekvenser som följer. Ungdomarna upplever dessutom att personalen tolkar reglerna olika och följer dem olika strikt. Flera ungdomar är upptagna av att det blir orättvist när personalen tillämpar reglerna olika. Jonathan, 15, beskriver: "Till slut vet man inte vad det är för regler, liksom. De borde skriva ut alla regler på ett papper som man kan hänga upp på rummet." Och Rasheed, 18, säger: "Det är nya regler varje dag. Nästa dag får jag inte ha en kopp på rummet. Vissa säger ja, vissa säger nej."

Ungdomar som lever på särskilda ungdomshem har många olika vuxna i personalen att förhålla sig till. Det kan i sig göra det svårt för dem att knyta an och bygga relationer. En förutsättning för relationsbyggandet är att ungdomarna har förtroende för de vuxna. Det skapas givetvis på många olika sätt, men det är tydligt att ungdomarna själva tycker att det är frustrerande när de vuxna inte följer det regelverk de alla har att förhålla sig till. De vuxnas agerande blir mindre förutsägbart vilket skapar en osäkerhet hos ungdomarna. Orättvisorna som uppstår är en rättssäkerhetsfråga, vilket har betydelse för upplevd trygghet i samspelet med personalen.

Självklart går det aldrig att eliminera olika tolkningar och tillämpning av regler, det handlar ju om människor, men vi anser att det är viktigt att krympa tolkningsutrymmet och att personalen har en dialog kring dessa frågor. Ungdomarna behöver både en tydlig struktur i sin vardag på ungdomshemmet, vilket regelverket ger. Men det viktigaste är trots allt hur de närvarande vuxna, personalen, förhåller sig till ungdomarna och skapar mening i sin regeltillämpning.

I intervjuerna får vi också många positiva beskrivningar av de ungas relationer till personalen. Amad, 16, summerar: "Går inte att få det bättre än här. Personalen hjälper mer än de försöker vara stränga. När personalen är sträng blir det bara bråk och konflikter." ■

[noter]

* Statens institutionsstyrelse. Årsrapport ADAD 08. Allmän SiS-rapport 2009:7.

FAKTA TECKENEKONOMI

Teckenekonomi är ett motivations- och styrsystem som förekommer bland annat inom särskilda ungdomshem. Systemet ger ungdomarna möjlighet att varje dag förtjäna ett visst antal poäng. För att göra sig förtjänt av poängen ska man följa ett antal i förväg väl definierade regler och uppföra sig bra. Det kan handla om vardagliga saker som att bädda sängen och stiga upp i tid. Teckenekonomi är en tillämpning av den sociala inlärningsteori och fungerar som positiv förstärkare för vissa önskvärda beteenden. De tecken som ungdomarna tjänar in kan bytas ut mot aktiviteter, saker som önskas eller mot fickpengar.

Kan borta bli mer som hemma?

EN AV DE INTERVJUADE använder begreppet fängelseaktigt för att beskriva rummet och önskar att det kunde inredas lite mysigare.

Vanessa, 14, beskriver sin miljö: ”Inte så hemtrevligt. Kallt. Inte så mycket färg som hemma, inte så mycket konst och andra saker som hemma.”

Den fysiska miljön på de fyra ungdomshem som Barnombudsmannen besökt är givetvis olika och även inom ett och samma ungdomshem kan det skilja sig markant mellan olika avdelningar. På

några av de avdelningar som besöktes är eleverna generellt sett mer positiva till den fysiska omgivningen. En del ungdomar uttrycker stolthet över sina rum.

På ungdomshemmen används brandsäkra madrasser vilka flera av ungdomarna upplever som hårda och obekväma. På vissa ungdomshem är möblerna fastskruvade för att inte kunna användas som tillhyggen. Det försvårar möjligheterna för ungdomarna att anpassa rummen efter egna önskemål.

Bristen på valfrihet och individuell

anpassning kring så basala frågor som mat och sov- och läggtider upplevs ofta negativt och gör att miljön inte känns som hemma.

Ida, 15, förklarar: ”Om man är hungrig innan middagen, när mamma och pappa kommer hem efter jobbet, kan man äta en macka. På avdelningarna efter skolan får vi inte ha pålägg på mackorna, bara knäckebröd då, och inte äta egna grejer.”

De särskilda ungdomshemmen är just ungdomarnas hem under den tid de vistas där. Staten bär ett stort ansvar för att bar-

Personalen skulle ha bott på såna här ungdomshem så förstår de bättre hur vi mår.

Isabelle, 14.

net ska få det bättre under vistelsen än om det stannat i hemmet. Ungdomshemmen omgärdas av säkerhetsföreskrifter som begränsar utformningen av det fysiska rummet men frågan om miljön kan bli mer hemlik är högst befogad.*

Synpunkter på den fysiska miljön återkommer ofta under intervjuerna. Flera associerar de kala vita väggarna till sjukhusmiljö och många tycker att väggarna borde målas eller tapetseras för att få mer färg och liv.

Barnombudsmannen anser att varje ungdomshem måste lyssna till de ungdomar som vistas på hemmet för att få en tydlig bild av vilka förbättringar som kan genomföras för att leva upp till socialtjänstlagens krav. Ungdomarnas egna uppfattningar om miljön måste alltid få väga tungt.

Behandlingen får högt betyg

BEHANDLINGEN FÅR OFTA högt betyg av de intervjuade ungdomarna. Men flera ansåg att vården kunde anpassas bättre till individuella behov.

Elin, 14: ”Det är bra att jag är här och tar vara på tiden. Alla skulle behöva något av den här hjälpen.” Isak, 19, förklarar: ”Man slappnar av, gör inte dumma saker och får mycket tankar.”

En fråga som vi ställde till Johan, 18: Skulle du kunna rekommendera ungdomshemmet till en kompis?

”Ja, faktiskt. Det biter ju på mig. Jag inser vad som skett. Det beror på hur aktiv man är själv. Då kan man förändra saker.”

En av flickorna som bor på en avdelning där behandlingsmetoden MultifunC tillämpas (läs mer om metoden på sidan 34) berättar om sin utveckling: ”Jag jobbar stenhårt på att komma hem, de flesta ungdomarna kommer att klara sig. Här vet de vad de gör. Hundra procent att MultifunC funkar. Jag var ingenting tills jag kom hit. Mamma har blivit så lycklig så det är inte sant. Hon har fått en dotter.”

En del av de intervjuade ungdomarna efterlyser mer behandling och flera vill ha mer individualiserad vård.

Nicole, 18: ”Här får alla en och samma behandling. En som inte använt droger får samma behandling som en tjej som använt droger. Det borde vara olika behandlingar för olika avdelningar.” ■

FAKTA OM UNGA PÅ SÄRSKILDA UNGDOMSHEM

På SiS särskilda ungdomshem ges ungdomarna möjlighet att delta i sin vård och behandling genom att besvara en intervju vid inskrivning och i vissa fall görs även en uppföljningsintervju ett år efter utskrivning från institutionen. Intervjuerna sammanställs och SiS ger årligen ut en rapport som sammanfattar intervjuavaren vid inskrivningstillfället. De ger en bild av vilken bakgrund ungdomarna har. Några fakta hämtade från Årsrapport ADAD:

FAMILJ: Omkring hälften av ungdomarna har föräldrar som båda är inrikes födda. Deras uppväxtförhållanden präglas i hög grad av skilsmässor och separationer. Vid 0–2 års ålder levde 3 av 4 ungdomar med båda sina föräldrar. Under året före inskrivningen levde var femte ungdom med båda sina föräldrar. Knappt 30 procent av ungdomarna har flyttat minst 7 gånger före 16 års ålder.

TIDIGARE PLACERING: Drygt 60 procent av flickorna och hälften av pojkarna har tidigare varit placerade på en behandlingsinstitution.

UTSATT FÖR BROTT: Drygt hälften av flickorna har utsatts för fysisk misshandel och 6 av 10 flickor har utsatts för psykisk misshandel. Drygt 1 av 10 flickor har utsatts för sexuella övergrepp av en person som de stått i beroendeställning till. Bland pojkarna har drygt 1 av 4 utsatts för fysisk misshandel, lika många har utsatts för psykisk misshandel och 1 av 100 har utsatts för sexuella övergrepp.

EGEN BROTTSLIGHET: Ungefär 8 av 10 flickor och 9 av 10 pojkar har begått ett eller flera brott under året före inskrivningen. Både bland flickor och pojkar är snatteri och misshandel de två vanligaste brotten.

NARKOTIKA: De allra flesta har någon gång druckit alkohol och debutåldern är på 12–13 år. Ungefär hälften har använt marijuana eller hasch, drygt en tredjedel har använt amfetamin och en fjärdedel har i berusningssyfte använt ej läkarordinerade värktabletter.

3 — Delaktighet

Att det tar tid och upplevs segt att få igenom små, till synes enkla, önskningar kan förstärka känslan av att inte bli lyssnad på eller att bli tagen på allvar. Många ungdomar har alltför många erfarenheter av en vuxenvärld som svikit, och inte sett dem eller lyssnat till dem.

»Måndagsmötet ska ta upp det nästa gång...«

”SMÅ SAKER, men det kan ta två månader innan de ens tar upp det. Måndagsmötet ska ta upp det nästa gång. De har sagt det nu i två månader. I julas kom förslag på en toastmaskin. Efter tre månader klar-tecken. Än i dag har de inte köpt den.”

Tom, 13, berättar ovan om ett försök att påverka sitt dagliga liv på ungdomshemmet.

Dessutom är tiden i sig en viktig faktor i en ung människas liv. Den genomsnittliga behandlingstiden på ett ungdomshem är cirka fem månader och om ett förslag på förbättringar inom hemmet inte ens realiserats under tiden den unge är kvar, är det lätt att förstå att de känner sig desillusionerade.

Det finns en formell struktur för inflytande och delaktighet på ungdomshemmen i form av elev- eller brukarmöten som sker veckovis på de flesta ställen. Många av de ungdomar vi intervjuat hade själva lyft förslag under något möte. På ett av ungdomshemmen finns också ett matråd dit man kan vända sig för att påverka matsedelns innehåll.

En del berättar nöjt hur de fått sina favoriträtter på menyn, andra uttrycker besvikelse eftersom de försökt påverka, men inte fått igenom sina önskningar.

Många ungdomar kan beskriva en specifik situation då de fått vara med och påverka något i det vardagliga livet på ungdomshemmet. Ofta handlar det om relativt ”små” saker som en idrottsaktivitet en helgeftermiddag. En flicka berättade att hon fick måla om väggarna i sitt rum.

Under samtalen med ungdomarna framkommer en stark önskan om att få vara med och bestämma hur saker och

ting ska vara och se ut i deras vardag.

Många är nöjda i stort med möjligheterna att påverka sin vardag, men samtidigt framkommer från flera ungdomars sida ett visst missnöje med att ansvariga inte tar deras, ibland mycket enkla önskemål, om förändringar i vardagslivet på allvar.

Upplevelsen att det tar så lång tid att få till stånd även små förändringar, som till exempel att få nya batterier till en fjärrkontroll, är ett uttryck för att inflytande och delaktighet i praktiken inte äger rum utifrån dessa ungdomars speciella förutsättningar. De är intagna på ungdomshem och lever i många fall med oklarheter om vad som ska hända med dem. Väntan och oklara besked kring vardagliga förändringar innebär för just dessa ungdomar onödigt ökade påfrestningar och gynnar inte den vård och behandling de får.

Det finns inom institutionerna rutiner och forum för hur ungdomarna ska få komma till tals och påverka sin vardag. Vi frågar oss trots det om dessa fungerar, om personal och tillsynsansvariga tar ungdomarnas synpunkter på allvar alla gånger. Barnombudsmannen anser att

det är av stor vikt att ansvariga för de särskilda ungdomshemmen säkerställer att ungdomarna alltid har möjlighet att framföra sina önskemål om förändringar i vardagen. Ungdomarnas önskemål ska alltid följas upp och de måste i dialog på ett ärligt och öppet vis få reda på hur deras önskemål behandlats. Det handlar om att ungdomarna har rätt att påverka sin vardag, precis som alla ungdomar i samhället. ■

»För mycket tid att softa«

MÅNGA AV DE INTERVJUADE ungdomarna vill ha fler och utökade aktiviteter. Mer skola och intensivare behandling efterfrågas, men också gemensamma skid-dagar och fler spel. I många av ungdomarnas berättelser tecknas en tydlig

SOCIALSEKRETERARE SOM LYSSNAR

Frågan om ungdomarnas delaktighet under utredningen och i själva beslutet att placeras på det aktuella ungdomshemmet berördes inte i våra intervjuer med ungdomarna. Däremot genomförde Barnombudsmanen tillsammans med Skåne läns landsting en enkätstudie under 2003 och 2004 riktad till ett sjuttioal barn och unga som var placerade på särskilda ungdomshem eller HVB i länet.

I enkäten ställdes frågor om den unges kontakter med socialtjänsten under utredningen och vård- och behandlingstiden på hemmet. Resultaten visade att nära sex av tio ungdomar ansåg att socialsekreteraren ofta eller alltid tog hänsyn till vad de tyckte och tänkte.

[källa] Barnombudsmanen
Vi har så mycket att säga! 2004)

känsla av tristess i vardagslivet på ungdomshemmet. ”Det känns som förvaring”, säger Jenny, 15. Och Ali, 18, tycker att ”jag har tappat tio månader från mitt liv.”

Flera av ungdomarna efterfrågar mer sysselsättning. Den reducerade rörelsefriheten och andra inskränkningar minskar möjligheterna till fritidsaktiviteter. Med mycket begränsad tillgång till mobiltelefon och internet kan ungdomarna inte heller till exempel surfa eller chatta.

Rasheed, 18, beskriver det så här ”Det finns ingenting att göra, jag kollar tv varje dag, det är inte så roligt. Jag tänker inte så mycket på friheten, då blir jag bara galen och arg.”

Många vill ha mer tid i skolan. Över en tredjedel av de intervjuade ungdomarna vill ha längre skoldagar och läsa fler ämnen. Några ungdomar vill ha mer behandling i form av lektioner med exempelvis ART (Aggression Replacement Training). Många ungdomar är kritiska till att de behöver bo på ungdomshemmet så länge och tycker att behandlingen borde vara mer intensiv.

ETT PAR AV KILLARNA som intervjuats önskar mer utrustning till ungdomshemmet gym. Ibrahim, 18, konstaterar att vissa maskiner på gymmet är trasiga utan att det åtgärdas. Han vill också ha mer att göra med händerna.

Hampus, 15, vill också träna, men blev besviken när han upptäckte att gymmet hade sextonårsgräns. Johanna, 15, föreslår fler gruppdagar då man till exempel kan åka skidor. Utöver fysiska aktiviteter framkommer flera andra önskemål såsom spel och fler tv-kanaler.

Roger, 17, sammanfattar: ”Vi vill ha bättre aktiviteter över vardagar och helger. Sitter och blir feta.”

Ungdomarna uttrycker i många fall ett stort behov av ytterligare stimulans, fler aktiviteter och sysselsättning. De individuella behoven varierar. Enligt artikel 31 i barnkonvention har barnet rätt till vila, fritid och kultur utifrån de egna behoven, men vi uppfattar att det i dag inte finns tillräckligt utrymme för individuell anpassning av vården och vardagens innehåll. Det behov av stimulans som ungdomarna uttrycker framstår som en inte tillräckligt nyttjad möjlighet för att skapa meningsfullhet och struktur i vardagen. ■

»Det handlar om min behandling«

BARNOMBUDSMANNENS intervjuer med ungdomarna tyder på att många är engagerade i och känner väl till sin behandlingsplan. En tidigare studie ger ett mer nedslående resultat.

Även om våra intervjuer med ungdomarna på de särskilda ungdomshemmen inte gick på djupet vad gäller delaktighet i behandlingen, är vår generella bedömning att det finns en god kännedom om behandlingsplanen som dokument och den planerade/pågående behandlingen. Behandlingsplanen är det verktyg personalen på ungdomshemmen använder för att organisera de ungas behandling. Planerna revideras utifrån vad personal och den unge kommer fram till under samtal om behandlingen.

Långt fler än hälften nämner själva planen under intervjuerna. Hos några av ungdomarna finns en tydlig medvetenhet om sin rätt att få komma till tals och påverka sin egen behandlingsplan. Isabelle, 14: ”De är skyldiga till det, jag har fått med nästan allt.”

En flicka ger å andra sidan en talande bild av hur det kan kännas att diskutera sin situation med vuxna. Ida, 15, svarar på frågan om någon frågat henne om vad det ska stå i behandlingsplanen: ”Jag har inte lyssnat direkt, dålig på att lyssna på såna saker. När min soc pratar ser jag bara hennes läppar röra sig.”

En intervjuundersökning från 2005, med drygt 90 unga placerade vid tolv särskilda ungdomshem, visade att endast hälften av ungdomarna uppfattade att de hade en skriftlig behandlingsplan. Samtidigt tyckte nära 90 procent av ungdomarna att det var viktigt att vara med och påverka sin behandling.*

Resultatet av studien från 2005 var nedslående eftersom förekomsten av behandlingsplan är en viktig indikator på att samtal om behandling förekommer.

Författarna resonerar kring tänkbara orsaker. Kanske har planen inte den konkretion som krävs för att den ska kunna kommuniceras eller att personalen har svårigheter att förklara vad planen innehåller. ■

[noter]

* Mattsson, Titti. Ungas delaktighet. Exemplet institutionsvård. Forskningsrapport nr 2, 2008. Statens institutionsstyrelse, 2008.

Behandling i balans mellan frihet och tydlighet

DELAKTIGHET, POSITIV BELÖNING, struktur, samarbete med föräldrar och stöd till att bygga upp tillvaron utanför institutionen. Det är några saker som karakteriserar MultifunC, en modell för institutions-behandling av flickor och pojkar med antisociala problem.

Upphovsmannen till MultifunC är den norske psykologen Tore Andreassen. För många år sedan arbetade han som kontaktperson till ungdomar som vistats på institution.

– Många återföll i antisocialt beteende, men det sågs alltid som den unges eget fel, aldrig institutionens.

– MultifunC är personalkrävande men behandlingstiden är kortare än vanligt. Ungdomarna vistas på institution mellan sex och åtta månader, därefter sker en uppföljning under fyra-fem månader, säger Tore Andreassen.

Centralt i metoden är ungdomarnas rättigheter och delaktighet, både när det gäller vård och behandling och vardagliga frågor.

– Ungdomarna ska vara delaktiga i allt som berör dem, ha full insikt i alla dokument och kunna säga sin mening om alla beslut. De ska involveras i allt men har för den skull inte rätt att bestämma allt.

Möjligheten att kunna påverka vissa regler och den tid man ska tillbringa på institutionen är en mycket viktig sak för de flesta, liksom rätten att bestämma över privata saker som frisyra och kläder.

– Däremot kan man inte tillåta att någon sover fram till klockan 12 och struntar i att gå till skolan eller att den unge använder sin mobiltelefon eller dator till att planera brott.

TORE ANDREASSEN jämför med föräldrarollen som också handlar om balans mellan frihet och tydlighet, kärlek och krav. Personalen ska visa respekt och vara bra förebilder som kan lösa konflikter utan att hota.

– Om det är en regel vi inte kan förklara ska vi inte ha den. Ibland krävs kontroll men det ska inte finnas onödiga

kontroll, det skapar bara motstånd.

MultifunC:s metoder är inte så auktoritära. Personalen måste vara välutbildad för att kunna motivera de unga och sätta gränser på rätt sätt.

– Personalen diskuterar sig fram till gemensamma tolkningar av bestämmelser och får fortlöpande konsultation och fortbildning.

Man använder sig av belöningar, inte tvång och straff.

– Det kan vara konkreta saker, som biobesök och mobilkort, men efterhand blir de mer symboliska. Det viktiga är att sambandet mellan mål och belöning är tydligt. Ungdomarna vill själva ha ett normalt liv och har så mycket att vinna på att ändra sitt beteende.

Institutionerna arbetar med olika metoder, som till exempel rollspel om etik och moral, träning i problemlösning samt självkontroll enligt programmet ART (Aggression Replacement Training). Ungdomarna får lära sig att klara av ett nej utan att bli utagerande, att passa tider och att ta skolarbetet på allvar. Varje vecka formuleras konkreta delmål.

Avskiljning ska endast användas i akuta situationer.

– Det kan användas för att lugna ner en utagerande, men inte som en konsekvens av regelbrott eller något liknande. Vi har inga bestämmelser om tidsbegränsning, men vi har föreskrifter som säger att

inga inskränkningar i rörelsefriheten får ske utan ett särskilt beslut och att avskiljningen ska upphöra när den akuta situationen förändrats.

SAMARBETE MED FÖRÄLDRARNA är mycket viktigt för att lyckas.

– Många föräldrar har kapitulerat. De har varit för eftergivna eller för auktoritära och skäms över sina tillkortakommanden. I MultifunC-metoden dras de in i behandlingen. Man försöker förbättra relationen mellan den unge och familjen och lära föräldrarna hur de ska agera i olika situationer.

Ibland kommer föräldrar till institutionerna och tränar på hur man sätter gränser för sina barn och hur man ger positiv feedback.

– Det går att bygga upp föräldrarollen igen om man får hjälp med att lära sig det, anser Tore Andreassen.

Ungdomar med invandrarbakgrund har ibland speciella svårigheter när föräldrarna inte behärskar modersmålet och ungdomarna har tagit över föräldraauktoriteten i hemmet.

– När det inte går att samarbeta med föräldrarna på grund av språket kan vi nyttja tolk. Man kan också avtala med familjens vänner om att de får hjälpa till med att tolka mellan familjen och institutionen om något händer när ungdomen är på hembesök.

Under vistelsen på institutionen är det betydelsefullt att nya prosociala beteenden kan provas ute i samhället. Det kan vara i skolan, på en arbetsplats eller genom att den unge deltar i olika fritidsaktiviteter.

I Norge samarbetar MultifunC-institutionerna med de lokala skolorna och undervisningen läggs upp utifrån varje ungdoms förutsättningar.

– I början var många skolor skeptiska till att ta emot barnen, men nu ser de fördelarna. Det pedagogiska teamet på institutionen ger stöd till ungdomarna, men också lärarna får råd som de kan ha nytta av i sitt arbete.

FOTO ERIK THALLAUG

Utan förändring av ungdomens omgivning
efter institutionsvistelsen har man liten möjlighet
att lyckas.

Tore Andreassen.

MULTIFUNC INNEFATTAR en fyra-fem månader lång uppföljningsperiod. Föräldrarna uppmuntras och ges stöd i hemmasituationen och familjeteamet är tillgängligt för kontakt dygnet runt när den unge är hemma.

När flickor och pojkar som bott på institution ska flytta hem igen måste övergången göras så smidig som möjligt. Hemmavistelserna blir successivt allt längre och följs upp med analyser om vad som gått bra eller mindre bra. Arbetet inriktas på familjen men också på den unges övriga nätverk i skola och kamratkrets.

– Utan förändring av ungdomens omgivning efter institutionsvistelsen har man liten möjlighet att lyckas.

STYRKAN MED MULTIFUNC är, enligt Tore Andreassen, att metoden är målfokuserad, intensiv och att eftervården är integrerad i metoden. Till utmaningarna hör komplexiteten.

– Det ställs stora krav på att personalen är engagerad, tydlig och samkörd. ■

AV MARITHA SANDBERG LÖÖF

FAKTA MULTIFUNC

- I Sverige kan Multifunc-modellen tillämpas på en avdelning på en större institution medan övriga avdelningar verkar enligt andra metoder. I Norge är institutionerna mindre och alla arbetar enligt samma modell.
- Uppföljningar visar att nästan 70 procent av de ungdomar som gått igenom Multifunc inte återgår till destruktiva beteenden.
- Intresset för Multifunc växer även i andra länder. Både England och Ryssland har visat intresse och studerat Multifunc i Norge.
- Norge har bara en sluten institution, alla de andra är öppna. Sverige har sju särskilda ungdomshem där barn avtjänar påföljden sluten ungdomsvård.
- I Norge är institutionerna mixade med både flickor och pojkar, i Sverige finns både blandade och enkönade.

FAKTA TORE ANDREASSEN

Tore Andreassen, psykolog och forskare vid Högskolan i Bodö, Norge, med lång erfarenhet av arbete med barn på institutioner. 2001 fick han i uppdrag av svenska Statens institutionsstyrelse (SIS), Institutet för utveckling av metoder i socialt arbete, (IMS), samt norska barn- och familjdepartementet att inventera den forskning som finns på området. Resultatet redovisas i boken *Institutionsbehandling av ungdomar – Vad säger forskningen?*

FOTO: ASA NYQUIST BRANDT

Vad ska Andreas Fäldt göra av resten av sitt liv?

DEN FRÅGAN SYSSELSÄTTER honom ständigt. 27 år gammal håller han på att komma på fötter. Det har varit en lång resa kors och tvärs inom svensk institutionsvård som började redan när han var 14.

Andreas har ännu en bra bit kvar till målet, som är att utbilda sig till behandlingsassistent. Först måste han plugga in gymnasiet på komvux och vara drogfri i tre år, han måste lära sig fylla i papper och sköta praktiska saker som att boka tid hos tandläkaren. Men han är på gång och målet är att hjälpa andra missbrukande ungdomar till ett liv utan droger.

– Helst skulle jag vilja starta ett eget behandlingshem. Det handlar så otroligt mycket om personalen, att de har rätt grundtänk. Då kan det bli bra.

Och är det någon som borde veta hur det ska bli ”bra” så är det väl Andreas. Han som har varit på 17 institutioner under sitt liv. Som alltid fått höra att han har ”identitetsproblem” och gång på gång upplevt hur personalen svikit sina

löften. Hur behandlingstiden förlängts utan att han har fått veta varför. Utan att han egentligen haft något att säga till om över huvud taget.

DET BÖRJADE REDAN när han var 14, hade rökt hasch ett tag och blivit allmänt bråkig och strulig.

– Första gången jag rökte brass blev jag helt torsk. Det var som att komma hem. Och dessutom hade vi en kille som bodde hemma hos oss periodvis, när farsan inte var där, som langade. Så jag och mina bröder hade i princip fri tillgång. Jag var stenad dygnet runt.

Mycket är suddigt från de där åren när allting satte igång men Andreas minns att socialen la sig i på ett tidigt stadium och att de ganska snart skickade honom till ett familjehem. Där tillbringade han ett år. Sen tillbaka till pappan och till klassen. När det bara var två månader kvar på terminen – och på hela högsta-diet – stack han från skolan.

– Sen hamnade jag på ett låst paragraf 12-hem. Jag rymde men skickades tillbaka. Och så där höll det på. Fram och tillbaka, hemma två månader och så tillbaka in på något hem igen. Så fort jag kom hem var jag igång igen med droger och småkriminalitet. Fast jag har aldrig varit så där jättekriminell, det mesta jag har fått är dagsböter.

Vi sitter i Andreas lägenhet i det lilla värmländska samhället. I vardagsrummet ligger leksaker och i hallen står några väldigt små skor. Hans son har precis varit

»Visst har jag haft kul på en del ställen. Men i det stora hela har det handlat om förvaring.«

Andreas Fäldt.

här, just nu är han på dagis och sen ska hans mamma ha hand om honom i en vecka.

Det var sonens födelse som gjorde att han äntligen orkade ta tag i sitt liv, berättar Andreas.

– Sen jag fick honom har jag blivit mycket mer motiverad. Jag vill flytta härifrån, börja om på nytt. Men samtidigt har jag panikångest och varje natt drömmer jag mardrömmar, om att jag är på institution eller att nån försvinner ur mitt liv. Såna drömmar kommer nog att jaga mig länge. Kanske alltid.

DET DÄR MED MOTIVATIONEN, att sluta med drogerna, att göra nåt annat av sitt liv, är något som Andreas återkommer till gång på gång. Under alla åren på institutioner har han varit på ett par ställen där han upplevt att personal och föreståndare haft ambitioner och verkligen velat ungdomarnas bästa, men de ställena har snarare varit undantag än regel.

– Jag vet att jag gjort en massa för att påverka min egen situation. De har sagt att om jag sköter mig så ska jag få åka hem efter sex månader. Och så har jag skött mig men så efter ett halvår har jag plötsligt fått ett samtal där de säger att jag måste stanna sex månader till, på grund av "identitetsproblem". Då vill man ju bara pissa i allt. Det har hänt mig hur många gånger som helst. Och så har jag rymt när det är tre månader kvar.

De bästa behandlingshemmen är sådana där en stor andel av personalen själva är före detta missbrukare, tycker Andreas.

– De som inte har den bakgrunden bryr man sig inte om. De står väldigt lågt i kurs. Man pratar aldrig med dem om sina problem utan bara med sådana som själva har varit ute på banan.

– Men det är också viktigt vad det är för föreståndare, fortsätter han. Om de har några ambitioner. Jag var på ett jävligt bra ställe en gång, ett öppet paragraf 12-hem. Föreståndaren där var väldigt förstående och drev stället med hjärtat. Han hade alltid tid för en, och det är ganska ovanligt.

MELLAN VISTELSERNA PÅ institutionerna bodde Andreas hemma hos någon av sina föräldrar. De har alltid varit involverade i hur det har gått för honom och haft oändligt många samtal med socialsekreterarna.

– Mamma och pappa tyckte också att jag behövde vård. Men det var väldigt jobbigt för dem också. Jag minns en gång när jag

»Helst skulle jag vilja starta ett eget behandlingshem. Det handlar så otroligt mycket om personalen, att de har rätt grundtänk. Då kan det bli bra.«

Andreas Fäldt.

hade gått på roppe (rohypnol, reds anm) och måste in på avtändning. Farsan stod och ryckte mig i ena armen och två poliser i den andra. Då var jag 14 år.

– Jag tror inte att det var så bra att jag fick så mycket uppmärksamhet från soc, tillägger han. Okej, jag rökte brass och tog en del tabletter men de ju var på mig som iglar. Och alltid skulle de skicka mig kors och tvärs över hela landet. Men att skicka iväg en 14-åring så långt hemifrån var ju värsta straffet, det var ju som att sitta på Alcatraz för mig. Och det var ju inte helt lätt för morsan och farsan att åka 40 mil för att hälsa på.

Tiden på de olika behandlingshemmen går in i varandra för Andreas och han minns inte längre alla detaljer från de olika ställena. Han har också vistats på institution som vuxen, omhändertagen enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall (LVM). Men en sak minns han väldigt tydligt från så gott som alla ställen – bristen på meningsfull sysselsättning.

– Visst har jag haft kul på en del ställen. Men i det stora hela har det handlat om förvaring. Framför allt på SiS-hemmen. Det enda vi har gjort är trädgårdsarbete, städning, tvättat bilen och såna saker. Resten av tiden har jag styrketränat, ritat eller spelat gitarr. Eller tv-spel. Och sen har vi väl fått olika former av kognitiv terapi och så men de står bara där och babblar och slösar bort ens tid.

Skolgången har det inte heller varit mycket med för Andreas del. I tre månader gick han på det individuella programmet på gymnasiet på hemorten. Sen hoppade han av. Samma sak när han började på komvux. Den gången la han av efter en vecka.

LIVET PÅ INSTITUTION är hårt, säger Andreas. Inte bara för att man som ung människa blir ivägskickad hemifrån utan också för att tillvaron där inne är otrygg, ibland till och med farlig. Det finns också ofta en hårdhet från personalens sida, tycker han. Som till exempel att de alla kunde bli bestraffade när en av dem hade gjort något bus.

– Framför allt på SiS-hemmen var det så många regler. Det var bara nej, nej till allting, vad man än föreslog. Men en människa måste ändå ha någon form av frihet, annars blir man knäpp.

Den yttersta formen av frihetsberövande, det vill säga isolering, har han också erfarenhet av.

– På ett ställe var jag isolerad flera gånger. Jag fick sitta i 24 timmar, sen fick jag gå ut ur rummet och så in igen i 24 timmar. I rummet fanns en madrass på golvet och en toa. Inget annat.

– Vid ett annat tillfälle var jag på avgiftning i fem dagar. Under den tiden tror jag att det var 40 personal som kom in i rummet. Det är extremt jobbigt för den som varit "igång" i 40 dagar att behöva möta så många olika människor.

– Jag har sådana hämndbegär, säger han plötsligt. Jag vill ha ut mina papper, min historia. Jag vill ha det svart på vitt vad som har hänt och vad de har gjort mot mig. Framför allt soc men även behandlingshemmen. Ibland undrar jag om de över huvud taget ville mig väl.

För närvarande skriver han en självbiografi om sitt liv och sina erfarenheter av institutionsvården. Det är ett sätt att få distans, men också att gå till botten med vad som egentligen hände under alla de där åren – och vad som kanske hade kunnat bli annorlunda.

– Jag vet inte om det över huvud taget har hjälpt mig att vara på behandlingshem. Det hade kanske kunnat gå riktigt åt helvete annars. Fast jag önskar att de hade frågat mig mer, tagit reda på vad jag ville. Hade jag blivit erbjuden att börja spela fotboll eller att gå en viss gymnasieutbildning eller så hade jag nog klarat mig bättre. ■

AV ÅSA NYQUIST BRANDT

A blurred photograph of a room. In the foreground, there is a wooden floor with a warm, brown tone. In the background, a white door is visible, slightly out of focus. The lighting is soft and ambient, creating a sense of a lived-in space. The overall mood is quiet and somewhat somber, reflecting the text's theme of relationships and frustration.

4 — Relationer

Många unga trivs relativt bra på ungdomshemmet, trots bråk och krångliga kompisrelationer. Men majoriteten är kritisk till att blanda unga med olika åldrar och problematik. Många uttrycker en frustration över att inte kunna ha kontakt med familj och vänner på det sätt de önskar.

»Inte kompisar utan sitta-inne-kompisar«

FLERA AV UNGDOMARNA som Barnombudsmannen samtalade med tycker att det är jobbigt att bo med andra ungdomar och att det ofta är bråk. Isabelle, 14, beskriver situationen: "Kul men rätt så jobbigt. Alla lägger över sina problem på andra. Jag är inte äldst på avdelningen men jag är som en mamma för de andra barnen, jag är van att de kommer till mig."

Många av flickorna beskriver att de inte var vana att umgås med andra flickor i grupp utan hellre umgås med killar. Julia, 18, förklarar: "Jag trivs, men det finns dagar jag inte vill vara här. Jag har aldrig

bott med åtta tjejer tidigare. Det är bråk och tjafs varje dag."

Alice, 16, berättar: "En tjej har betett sig som skit mot oss, klart vi inte pratar med henne. Vissa säger att vi mobbar henne, jag är inte här för att skaffa kompisar."

Många av ungdomarna tycker inte att relationerna till de andra ungdomarna är vänskap, utan en annan slags relation eller mer liknande en familjrelation. På frågan om du har några kompisar här, svarar Johanna, 15: "Kompisar och kompisar, man blir inte kompisar, man blir sitta-inne-kompisar." Maria, 15, svarar:

"Man söker inte kompisar. Jag kommer ändå inte att träffa dem ute."

Tom, 13, tycker: "Jag bor med dem här, men känner inget för dem."

»Jag behöver inte kompisar. Grabbarna blir mer som ens familj.« **Rasheed, 18.**

ETT PROBLEM SOM många ungdomar berör är svårigheterna att blanda unga i olika åldrar och med olika problematik.

Det stora flertalet ungdomar vi samtalade med anser att det fungerar dåligt.

Många tycker att det är orättvist att de ska placeras tillsammans med dem som har drogproblem eller svåra beteendeproblem, när de själva har mindre problem eller endast problem med hemmiljön.

»Det är förskräckligt att bo så här. Att umgås med folk som knarkat och pratar om det hela tiden. En del är kvinnomisshandlare och säger att de har druckit. De säger att jag är jättefjantig som aldrig varit full.« **Elin, 14.**

En del ungdomar tycker inte om att placeras tillsammans med de ungdomar som är dömda för brott. Tom, 13: »Jag har bara en paragraf tvåa. Det finns de med båda problemen, men jag har inget att göra med sådant längre.» Han får medhåll av Akram, 17: »Jag lever med kriminella men är inte kriminell själv. Olikas problem borde inte blandas på samma ställe.»

Flera ungdomar uttrycker en omtanke om yngre och mer oerfarna som bor tillsammans med dem själva eller andra med allvarligare problem.

»Elva- till tretton-åringar ska inte vara på såna här hem. Jag skulle tippa minst femton. Om jag var elva skulle jag vara livrädd.« **Julia, 18.**

Isabelle, 14, berättar hur det kan vara på hennes avdelning: »Någon har skurit sig i armarna och kommer ut och visar det. Alla kanske inte klarar det, många är inte så gamla.»

Det finns både enkönade och blandade avdelningar på SiS särskilda ungdomshem. Utvecklingen har gått från att ha flickor och pojkar blandade till att allt

mer ha avdelningar där flickor och pojkar vårdas separat.

De huvudsakliga skälen har varit att skydda flickor från risken att utnyttjas av pojkar på de blandade hemmen, att flickor får mindre utrymme om de vårdas tillsammans med pojkar och att vården blir på pojkars villkor.

Å andra sidan går tanken om att hålla isär könen på tvärs med de senaste decenniernas strävan efter en integrering mellan könen inom olika samhällssektorer.*

Våra intervjuer visar att det råder delade meningar bland ungdomarna i den här frågan och att den är mer angelägen för flickorna än för pojkarna. Freja, 14, är en av de flickor som vill ha blandade grupper och hennes argument återkommer hos fler: »Om det bara är tjejer blir det jättelätt bråk».

Men frågan är inte alltid lätt att besvara. Christina, 14, byter ställningstagande under intervjuens gång: »Ta bort kill- och tjejavdelningar. Det är kul med killar. Jag har aldrig varit med om att någon blivit gravid.», säger hon inledningsvis för att senare konstatera:

»Nej, inte blanda tjejer och killar, fan det kan hända vad som helst!« **Christina, 14.**

UTIFRÅN VÅRA SAMTAL med ungdomarna ser vi att många uttrycker sitt missnöje med att bo tillsammans med andra ungdomar som, enligt dem själva, har allvarliga problem. Många känner att de blir negativt påverkade av att dela vardagen med ungdomar som till exempel har problem med droger. Många ungdomar uttrycker även sin oro över att bli placerade med betydligt yngre eller äldre ungdomar samt på avdelningar med både killar och tjejer.

Det är av stor vikt att personal på ungdomshemmen, tillsynsansvariga och socialsekreterare, i de fall de är ansvariga för placeringen, kontinuerligt lyssnar till varje ungdoms egna åsikter och tankar kring placeringen. Personalen måste på ett öppet och tydligt vis förklara för ungdomarna varför det har skett en viss uppdelning och samtidigt kontinuerligt överväga om den nuvarande placeringen av den enskilde är det bästa för honom eller henne. ■

OLIKA PLATSER FÖR OLIKA BEHOV

På de särskilda ungdomshemmen finns tre olika typer av platser: akut, utredning och behandling. På vilket ungdomshem den unge placeras avgörs utöver vilken plats som är aktuell, även utifrån kön, ålder och den unges specifika behov.

SiS fattade år 2000 ett policybeslut om att flickor och pojkar bör vårdas på separata avdelningar, såvida inte behandlings- eller utredningsskäl talar emot det.

SiS har även behandlingsplatser med särskild inriktning för ungdomar med kriminalitet, missbruk, psykiska funktionsnedsättningar och för pojkar som begått sexuella övergrepp.

Enligt SiS egen bedömning är deras verksamhet uppdelad på ett tillfredsställande sätt.

[källa] Statens institutionsstyrelse. Årsredovisning 2008 samt Allmän SiS-rapport 2002:7.

TRIVS DU HÄR?

Barnombudsmannen frågade 20 av de 35 intervjuade ungdomarna: På en skala från 1 till 10, hur trivs du här? Det genomsnittliga betyget blev 5.

[noter]

* Petterson, Tove. Att arbeta på enkönade eller blandade avdelningar. Statens institutionsstyrelse, 2009.

»Sluta skär dej, liksom«

UNGDOMSVÅRDEN SKA VARA jämställd och syfta till att ge varje barn just det stöd, den vård och den hjälp hon eller han behöver. Vi besökte Brättegården för att ta reda på hur flickor och pojkar på ungdomshemmen har det.

På statens särskilda ungdomshem finns det flickor på ungefär trettio procent av platserna och pojkar på resten. Fördelningen har varit rätt konstant under lång tid. Pojkar och flickor kommer oftast till olika hem. Några hem är blandade.

Att skilja på flickor och pojkar bygger på erfarenheter av att flickor får betala ett högt pris annars.

– Inte alltid, säger Eleonor Johansson som är institutionschef på Brättegården. Men våra flickor är sårbara på flera sätt. En del har vant sig vid att använda sina kroppar för att få uppmärksamhet och kärlek. Pojkarna å sin sida har lärt sig att dra till sig uppmärksamhet genom att höras och synas. För dem är farlighet ett medel i en svår värld. Tänk dig då att dessa grupper hamnar på samma avdelning...

Det som Eleonor Johansson däremot anser fungerar bra är att ha pojkar och flickor på gemensamma utredningsavdelningar. Samhället består ju av kvinnor och män, förklarar hon. Och genom att skapa en miljö på hemmet som liknar den som barnen kommer ifrån kan man lättare se hur de agerar i en verklig värld.

– Fast de bor alltid i varsin korridor och det finns bevakning.

Om man räknar ihop alla barn som varje år tvångsomhändertas enligt LVU, blir det ungefär tusen. Från att ha varit uppe i nästan fyrtio procent flickor i mitten av 2000-talet är andelen flickor som omhändertas och placeras enligt LVU nu åter nere i omkring en tredjedel. För

FOTO KRISTINA HULTMAN

Eleonor Johansson.

Det finns ingenting som vi inte kan göra för våra tjejer, ska du veta.

pojkar är trenden den motsatta. Bland dem ökade antalet placeringar med stöd av LVU under 2009 och nådde i början av 2010 en topp, med en kö av pojkar från hela landet i akut behov av omhändertagande.

Eleonor Johansson jämför med siffror som just kommit från SiS. Placeringen av pojkar gick framför allt ner från slutet av sommaren och fram till oktober.

– Och det var ju då det brann som värst, säger hon och syftar på bilbränderna i Göteborg.

Under 2009 kunde Eleonor Johansson märka hur kommunerna efterfrågade allt färre vårdtygn för flickor. Man var fortfarande intresserad av akuta platser för att bryta ett destruktivt beteende. Men det satsades inte lika ofta på långsiktiga

behandlingar och detta verkar gälla flickor i högre utsträckning än pojkar. Har resultatet av lågkonjunkturen blivit att man sparar in på flickorna? För många av dem som har det allra svårast kan ju en placering på ett ungdomshem vara direkt livsavgörande. Eleonor Johansson tror det.

– Under förra året var det som om kommunerna endast förmådde ta beslut ur ett åttaveckorsperspektiv, säger hon.

– Ofta låsta platser, trots att inläsning inte alltid behövs.

– Flickorna som kommer hit har gått på nöten när det gäller allt, förklarar hon. De har varit på familjehem och HVB. Med ibland förödande resultat.

BOSSE ÅKESSON ÄR biträdande institutionschef och har en slags ”rektorsroll” på Brättegården. Han har jobbat här sen 80-talet och kan jämföra.

Han förklarar att det ofta är föräldrarna som inte klarat av sina barn och försökt få hjälp. En del av barnen blir placerade i familjehem och när de väl kommer till Brättegården har de ofta inte någon riktigt trygg bas. Hans bild är också att flickorna mår sämre i dag.

– Det är mycket psykiatri, alldeles för mycket. Och en del flickor hamnar mellan stolarna. De passar inte på institution, samtidigt som barn- och ungdomspsykiatri inte alltid har verktygen.

En annan förändring är att barnen som kommer till Brättegården ofta är yngre nu. En del av flickorna som går den långa slingriga vägen genom ängsmarken för att ta bussen in till Vänersborg är inte äldre än fjorton.

– Det är tuffare för barn i dag, säger Bosse. De är trasigare och otryggheten är större.

Och det sociala arvet finns.

– Visst ser vi en och annan flicka från

När tryggheten saknas, mår barn dåligt, och visar det. Flickor ofta genom att göra sig själva illa.

Bosse Åkesson.

de högre samhällsklasserna. Men det är alltid undantag.

På Brättegården oroar man sig för vad som händer med flickorna som inte får hjälp. Billigare lösningar på hemmaplan?

– Ärendet ska passera många hjärnor som alla har en idé kring könsroller, säger Eleonor Johansson.

Fast socialsekreterarna skulle väl aldrig erkänna att de har ett stereotypt sätt att tänka kring kön?

Eleonor Johansson menar att inställningen från omgivningens sida kan vara rätt så otålig när det gäller flickor. ”Sluta skär dej, liksom.” Utagerande beteende ses som ett kulturellt manligt område.

På Brättegården har man många flickor som slåss, även om de flesta inte gör det.

KANSKE ÄR POJKAR och flickor inte så olika ändå? Det är mera situationen som skiljer. Ett vanligt scenario för flickor är att rymma, ofta flera gånger, eller bli

utkastad ur sitt familjehem. Flickors sätt att uttrycka att de mår dåligt kan vara matvägran, att skada sig själv eller sexuell destruktivitet. Situationen är ofta mycket allvarligare och har gått längre än för pojkar innan den uppmärksammas. För de allra svårast drabbade kan placeringen på institution vara direkt livsavgörande.

Läser man SiS senaste ADAD-rapport ser man att flickor, precis som pojkar, går med tankar om att förlora kontrollen, slå eller kanske till och med döda någon. De slår i dörrar, känner hopplöshet och känner det som om huvudet skulle explodera. Dessutom är dem mycket mera missnöjda med programverksamheten på ungdomshemmen än pojkarna.

– När tryggheten saknas, mår barn dåligt, och visar det, säger Bosse Åkesson. Flickor ofta genom att göra sig själva illa.

På Brättegården har man inte haft ett enda självmord under alla år, kanske på grund av ett väl etablerat säkerhetstänkande.

– Fast det har mest varit tur, säger Bosse och ser allvarlig ut.

Eleonor återvänder till pojkarna, statistiken från SiS, och bilbränderna i Göteborg. Hon har tidigare arbetat på pojkhemmet Margretelund utanför Lidköping, så hon vet.

– Ofta finns gänget som ligger och trycker på. Kommunerna LVU:ar akut för att få bort dem från gatan. ”Vi måste få andrum”, som man säger.

SAMTIDIGT BETONAR ELEONOR att den stora gruppen pojkar som omhändertats är små och oerhört rädda. De saknar en bas, är svårt åtgångna och har det knepigt psykiskt. Och just därför är det så viktigt att ungdomsvården som ju faktiskt tvingar barn till vård och behandling inte fastnar i en massa stereotyper om hur flickor och pojkar är och vad de behöver.

Samma sak är det med flickorna, fortsätter Eleonor. Deras behov passar inte heller in i ”könsrollsmallen”. Den breda gruppen flickor hörs och syns. De tar för sig. Men ofta är förmågan till analys av det egna och andras beteende begränsad. De har svårt att göra avvägningar.

Allra svårast är det för de barn som har en neuropsykiatrisk diagnos kopplad till svag begåvning. Det är ”förödande” menar Eleonor Johansson. En flicka med en sådan problematik kan slå ut en hel vårdavdelning.

Tidigare kritiserades socialtjänsten för att barn som varit på ungdomshem skrevs ut ”till ingenting”. När vårdperioden var över lämnades de ensamma. Många återföll snabbt i självskadebeteende, våld och kriminalitet.

Nu arbetar Brättegården med behandlingsmetoden MultifunC och riktar väldigt mycket insatser mot familjen. Målet är att barnen ska stanna så kort tid som möjligt på institution eftersom risken för ”smitta” är så stor. Kritiska röster har varnat för att situationen efteråt i vissa fall kan bli värre än den var innan.

– Benägenheten att skära sig kan vara lite smittsam, säger Eleonor Johansson. Men i första hand får flickorna hjälp. Mycket hjälp..

– Visst, de saknar sina killar, och frågar du tjejerna själva så kommer alla säga att de inte vill vara här. Men sanningen är den att en flicka får aldrig i hela sitt liv en större chans till hjälp än här. Hon får gå i skolan, ha en egen lärare, engagerad personal omkring sig och kan om hon vill klara av sina betyg på en väldigt kort tid.

– Och detta säger jag inte bara för att skryta. Det finns brister också. Men det finns ingenting som vi inte kan göra för våra tjejer, ska du veta, säger Eleonor Johansson. ■ AV KRISTINA HULTMAN

UNGDOMSHEM I SVERIGE

Ungdomsvården i Sverige inriktades tidigt på utagerande pojkar och byggdes upp med dem i åtanke. Det är ett av skälen till att synen på flickor och pojkar på institution är som den är. Tidigare drevs de svenska ungdomshemmen dessutom av landstingen. I vissa regioner fungerade det bra, medan andra inte vårdade ungdomar alls. När staten tog över 1994 och SiS bildades förändrades verksamheten. Man satsade stort på forskning och utveckling och började intervjua barnen. [källa] SiS.

KÖNSROLLSMÖNSTER OCH SIS JÄMSTÄLLDHETSARBETE

Forskning har visat att finns många fördomar om flickor och pojkar inom tvångsvården. I fall med flickor finns det ofta en omvårdnadstanke bakom omhändertagandet. Särskilt allvarlig anses risken vara för att hon ska betala för droger, uppmärksamhet och kärlek med sin egen kropp. Pojkar å andra sidan placeras i högre utsträckning på institution för att de slåss. Synligt våld har alltid varit det vanligaste motivet för LVU. Men bakom dessa ”typiska” könsrollsmönster finns också många våldsamma pojkar och utagerande flickor som är små, sköra och rädda. Fördomar om kön får aldrig hindra att de får den hjälp och behandling de behöver.

Sedan 2008 arbetar SiS efter en handlingsplan för att nå en jämställd vård och behandling där insatser kommer flickor och pojkar till del på lika villkor. Handlingsplan följs fram till 2010 års slut, därefter ska arbetet utvärderas.

[källa] Laanemets, Leili och Kristiansen, Arne. *Kön och behandling inom tvångsvård. En studie av hur vården organiseras med avseende på genus*. SiS, 2008.

[källa] Ny forskning: SiS tar tåten för en mer jämställd vård, pressmeddelande. SiS webbplats, 2008-05-27.

RÄTTEN TILL TELEFONSAMTAL

Enligt 15 a § LVU har den intagne rätt att ringa och ta emot telefonsamtal i den utsträckning som lämpligen kan ske. Den intagne får dock förvägras telefonsamtal om det kan äventyra vården eller ordningen på ungdomshemmet.

Beslut om inskränkning i rätten att föra telefonsamtal fattas av SiS. Ett skriftligt beslut ska delges den unge som ska skriva under att han eller hon har mottagit det. Den unge ska också informeras om sin rätt enligt 42 § LVU att överklaga beslutet till förvaltningsrätten inom tre veckor från att beslutet delgivits.

Enligt SiS riktlinjer får inte ett beslut om att inskränka den unges rätt att ringa och ta emot telefonsamtal vara av generell karaktär. En individuell prövning ska göras i varje enskilt fall och besluten ska kunna motiveras med specifika skäl.

[källa] Statens institutionsstyrelse, Råd & Riktlinjer/Juridik, LVU, Flik 6. Särskilda befogenheter m.m.

»Adjöss till mobilen – adjöss till allt«

EN BEGRÄNSNING i kontakten med kompisar utanför hemmet är i många fall en del av vården för ungdomar på särskilda ungdomshem. Men ungdomarna vet och förstår inte varför det fattats sådana beslut.

Barn och unga som bor på särskilda ungdomshem har mycket begränsad tillgång till internet och mobiltelefon. De kan därför inte e-posta, chatta och sms:a i vardagen utan endast när de besöker det egna hemmet eller när de befinner sig utanför institutionen. På ungdomshemmet kan de enbart ringa eller skriva brev till familj och vänner, men ibland med begränsningar.

Under våra samtal framkom det att ungdomarna inte har kunskap om sina rättigheter och vilka regler som gäller kring telefonsamtal. Hälften av ungdomarna sa att de inte får ringa alla de önskade, men också att de inte fått någon förklaring till varför de inte får ringa olika personer.

Lisa som är 15 år berättar: "Jag har tre stycken som jag absolut vill ringa men jag får inte ringa dem. Jag vet inte varför. De har inga alkoholproblem eller drogproblem. Ingen har förklarat varför jag inte får ringa dem. Vi tar det sen, du får vänta. Ordet vänta säger de minst 500 gånger per dag. Ordet vänta gör mig galen."

Rasheed, 18, har en liknande upplevelse: "Jag vill ringa alla men får inte. Jag

får ringa en kompis, advokaten, mamma och pappa. Ingen motiverar någonting. Jag skiter i det bara. Pallar inte att kriga om det."

Under samtalen framkommer i flera fall en frustration från ungdomarnas sida över att inte kunna ha kontakt med familj och vänner på det sätt de önskar och är vana att göra. Lisa, 15, konstaterar uppgivet: "Adjöss till mobilen, adjöss och hej då till allt."

Det är oroväckande att dessa ungdomar inte har fått information om sina rättigheter. Utan information finns ingen möjlighet för dem att utkräva sina rättigheter. Den lagenliga rätten att ringa vänner och även i vissa fall släktingar har helt tagits ifrån de här ungdomarna på de fyra särskilda ungdomshem som vi besökte, utan några formella beslut.

EFTER VÅRA BESÖK på särskilda ungdomshem har SiS uppdaterat sina riktlinjer och från den 1 januari 2010 står nu att ett skriftligt beslut ska delges den unge som ska skriva under att han eller hon har mottagit det. Den unge ska också informeras om sin rätt att överklaga beslutet. Om och hur detta fungerar i praktiken är viktigt att Socialstyrelsen uppmärksammar i kommande tillsyn.

I många fall kan begränsningarna anses vara befogade utifrån ett individuellt skyddsbehov. Vi vill ändå lyfta frågan om inte ungdomarnas möjligheter att hålla kontakt med sitt sociala nätverk, personer som de oftast kommer att återförenas med senare, är alltför kringskurna och begränsade. Barnombudsmannen anser att det är av stor vikt att ansvariga för de särskilda ungdomshemmen ser till den enskilda unges behov och egen vilja att ha en bra och regelbunden kontakt med familj och vänner. Denna kontakt bör ske genom samma kanaler som ungdomar generellt använder sig av, där sociala medier i dag ingår som en naturlig del.

Inom SiS pågår ett arbete med att, utifrån de skyddsaspekter som finns, finna lösningar för att ungdomarna ska ha möjligheter att nyttja internet i högre utsträckning. Barnombudsmannen ställer sig positiv till dessa ambitioner. ■

Lisa, 15.

Ordet vänta säger de minst 500 gånger per dag. Ordet vänta gör mig galen.

5 — Skolan

Frihetsberövade barn riskerar att diskrimineras i sin rätt till utbildning. Många av de ungdomar som Barnombudsmannen talat med uttrycker en önskan om mer skola och möjlighet att få betyg i alla ämnen. Trots goda ambitioner och en ny organisation för skolverksamheten är signalerna tydliga – det finns mycket kvar att utveckla och förbättra!

»Jag vill ha alla ämnen«

”JAG FÅR NÅGONTING gjort i skolan, det är inte så lätt att skolka. Hemma skolka- de jag, det gör jag inte här.”, säger Ida, 15. En majoritet av de intervjuade ungdomarna är nöjda med skolan. Men många vill ha fler timmar och fler ämnen.

De ungdomar som vi hos Barnombuds- mannen träffade under våra besök har till stor del en gemensam syn på skolan. Många ungdomar beskriver skolans betydelse på det särskilda ungdomshemmet. Det finns inte alltför mycket att göra och friheten är begränsad. För Rasmus, 17, är ”tv, skola och mat de stora grejerna.”

För många av de här ungdomarna tycks skolan blir långt viktigare än vad den varit tidigare. Den är både en aktivitet och en möjlighet att förbättra sina skolresultat och framtidsutsikter. Många ungdomar som kommer till särskilda ungdomshem har mycket negativa erfarenheter av skolan. De har ofta stora kunskapsluckor och svårigheter att ta till sig undervisningen. De allra flesta av ungdomarna som vi träffade är nöjda med skolan på ungdomshemmet. Nästan två tredjedelar tycker att skolan är bra. Flera ungdomar är mycket nöjda med skolan.

På det särskilda ungdomshemmet har ungdomarna möjlighet att få undervisning som är anpassad efter deras behov och kunskapsnivå i mycket små grupper vilket nästan genomgående är uppskattat av de ungdomar vi samtalat med. I skolan integreras de olika ämnena och teori och praktik förenas för att motivera eleverna.

Maria, 15, tycker att ”den här skolan är underbar. Jag har gjort stora framsteg och det är tack vare mina lärare. Innan Ängen visste jag ingenting om någonting. Nu vet jag allt.” Viggo, 14, berättar att ”skolan hemma var jag avstängd från i två år. Här får man mycket hjälp.” Isak, 19, gillar sin lärare: ”Eva kan lära en myra att räkna!”

ENDAST ETT FÅTAL av ungdomarna tycker att skolan är dålig. Några anser att det är rörigt och svårt att koncentrera sig. Skolan kan också vara en otrygg plats. Julia, 18, berättar att ”i skolan är det mycket bråk och folk är rädda för folk. Det är alltid någon som är utanför.”

Den här skolan är underbar. Jag har gjort stora framsteg och det är tack vare mina lärare.

Maria, 15.

Det är bekymmersamt att det finns unga som inte känner sig trygga i skolan på de särskilda ungdomshemmen. Inom institutionerna måste en ständig dialog föras med ungdomarna så att sådana problem kan upptäckas och åtgärdas.

Många elever är däremot kritiska till att de får för lite skola. Mer än en tredjedel av ungdomarna som vi samtalade med vill ha längre skoldagar och läsa fler ämnen.

Elin, 14, tycker att ”det är väldigt mycket raster och vi får inte ha alla lektioner.” Ibrahim, 18, håller med: ”Jag har inget att göra och går bara två timmar i skolan. Ute är det sex timmar, vi borde få mer utbildning.” Rasmus, 17, förklarar att ”det är dåligt med pengar, de har inte råd att anställa lärare. Idrott och fysik finns inte. Vi har obligatorisk idrott som alla måste vara med på, men ingen idrottslärare.”

PÅ FRÅGAN: får du undervisning i alla ämnen som du fick i din skola hemma, svarar Johanna, 15: ”Jag kan inte läsa språk.” Ida, 15, svarar ”ingen träslöjd, ingen idrott, ingen NO. Vissa ämnen har jag inte överhuvudtaget. Vi har ingen idrott, vi har moral då. Träslöjd har vi inte för vi städar i stället. Nu går jag i en annan grupp och missar vissa ämnen. Jag vill ha alla ämnen och betyg i alla ämnen.” Hampus, 15, skulle vilja ”ha kemi och sexualkunskap.”

Ett av ungdomshemmen som Barnombudsmannen besökte har inlett ett samarbete med en kommunal skola i en intelligande stad som möjliggör för eleverna att läsa de ämnen som de saknar. En flicka berättar ”Jag har kemi men får inte göra experimenten och därför

kan jag inte få MVG men nu får jag åka in till stan för att göra experimenten.”

För några ungdomar har skolan alltid varit viktig. Elin, 14, utbrister ”Jag vet inte vad jag gjort för att förtjäna att gå i en sån här skola. Jag vill gå i en skola utanför men det känns inte som de lyssnar hur viktigt det är för mig.” Johanna, 15, berättar att ”Mina problem har inte med skolan att göra. Jag vet redan vilken linje jag ska gå, samhälle med internationella relationer. Jag ska bli generalsekreterare i FN”.

Ungdomarna vi träffade anser i alltför hög utsträckning att de inte får undervisning och möjlighet till betyg i alla ämnen. Det är oacceptabelt att barn och ungas rätt till utbildning enligt artikel 28 i barnkonventionen inte tillgodoses på de särskilda ungdomshem vi besökte. De unga som är omhändertagna eller placerade på de särskilda ungdomshemmen, och därför i särskilt hög grad står under samhällets ansvar, måste erbjuda utbildning i den omfattning skollagen föreskriver. Barnombudsmannen kräver att Skolinspektionen gör en utvidgad inspektion av skolverksamheten på de särskilda ungdomshemmen. ■

NY ORGANISATION FÖR BÄTTRE SKOLA

Efter skarp kritik från Skolverket införde SiS en ny skolorganisation förra året. Målet var att minska kvalitetskillnaderna mellan hemmen och ge eleverna där bättre förutsättningar att nå de nationella utbildningsmålen. Skolverket granskade 2007 skolverksamheten vid sex särskilda ungdomshem. Granskningen resulterade i skarp kritik från Skolverket och visade att det fanns stora brister i ungdomshemmens skolverksamhet.

Det fick till följd att SiS inledde ett stort förändringsarbete inom myndigheten. Den 1 januari 2009 införde SiS den nya skolorganisationen.

De stora förändringarna var att SiS fyra regioner fick var sin regional skolledare som ansvarar för skolverksamheten i sin region. Skolledarnas uppdrag är att säkerställa elevernas rätt till en likvärdig utbildning och att driva på utvecklingen i regionen för att nå både de nationella målen för skolan och SiS egna mål. Det har inrättats ett skolråd inom SiS som består av regionernas skolledare, en företrädare för SiS ledning och huvudkontorets handläggare av skolfrågor. Skolrådets uppgift är att samordna myndighetens gemensamma skolfrågor. En webbaserad pedagogisk plattform är under uppbyggnad som ska underlätta för ungdomshemmen att sprida kunskap mellan varandra.

FAKTA: ALLA BARNS RÄTT TILL EN LIKVÄRDIG SKOLGÅNG

• Skolpliktiga barn som vistas på ett särskilt ungdomshem ska fullgöra sin skolplikt genom att delta i utbildning vid hemmet om plikten inte lämpligen kan fullgöras på annat sätt. Även de ungdomar som inte längre är skolpliktiga ska genom SiS försorg ges möjlighet att få sådan utbildning som de behöver och inte lämpligen kan få på annat sätt enligt 10 kap. 2 § skollagen (1985:1100) och förordningen (1983:28) om undervisning av barn och ungdomar som vistas på särskilda ungdomshem.

• Alla barn och ungdomar ska ha lika tillgång till utbildning i det offentliga skolväsendet oberoende av kön, geografisk hemvist samt sociala och ekonomiska förhållanden. Utbildningen ska vara likvärdig inom varje skolform varhelst den anordnas i landet enligt 1 kap. 2 § skollagen.

• Alla barn har rätt till utbildning enligt barnkonventionens artikel 28. Grundskolan ska vara obligatorisk och staten ska uppmuntra gymnasieutbildning och andra former av undervisning efter grundskolan genom att göra dem tillgängliga och åtkomliga för varje barn. Även studierådgivning och yrkesorientering ska vara tillgänglig och åtkomlig för alla barn.

• Enligt artikel 2 i barnkonventionen ska staten respektera och tillförsäkra varje barn de rättigheter som finns i konventionen utan åtskillnad av något slag.

• FN:s barnrättskommitté pekar ut frihetsberövade barn som en av de särskilda grupper i riskzonen för att diskrimineras i sin rätt till utbildning.

FAKTA: LYCKAD SKOLGÅNG PÅVERKAR BEHANDLINGEN

Forskningen visar att barn som vårdas av samhället har svaga skolprestationer bakom sig och löper hög risk att bli lågutbildade som vuxna. En låg utbildningsnivå har starka samband med allvarliga problem i vuxen ålder för dessa barn.

[källa] Socialstyrelsen. Social Rapport 2006.

Arbetet med ungdomar i samhällsvården har huvudsakligen koncentrerats på ungdomarnas sociala förmågor. Även inom forskningen har dessa barns behov av utbildning ägnats lite uppmärksamhet. Ungdomshem som lägger stor vikt vid ungdomarnas skolgång under vistelsen uppvisar klart bättre resultat i behandlingen.

Även för ungdomar med allvarliga beteendeproblem är det möjligt att uppnå goda skolprestationer och betyg. I dag finns en medvetenhet om hur viktigt det är att dessa ungdomar får en fullständig skolgång. Däremot är det inte utrett om det är bäst att gå i skolan på ungdomshemmet eller i samarbete med en vanlig skola.

[källa] Andreassen, Tore. Institutionsbehandling av ungdomar. 2003.

FAKTA: UNGDOMARNAS TIDIGARE ERFARENHETER AV SKOLAN

Knappt en fjärdedel av ungdomarna på särskilda ungdomshem har någon gång gått om en klass och drygt hälften har fått specialundervisning. Något fler än var tionde person har gått i särskola och nära hälften har någon gång blivit avstängda från undervisningen. Det finns skillnader mellan könen. Pojkar har i högre utsträckning än flickor erfarenhet av att ha gått om en klass, fått specialundervisning, gått i särskola eller blivit avstängda. Nära åtta av tio upplever att skolan varit trist och ännu fler än så svarar att de är skoltrötta.

[källa] Statens institutionsstyrelse. Årsrapport ADAD 08. Allmän SiS-rapport 2009:7.

Ibrahim, 18.

Jag har inget att göra och går bara två timmar i skolan. Ute är det sex timmar, vi borde få mer utbildning.

6 — Hälsa

De ungdomar som vistas på ungdomshem har ofta en svår bakgrund och deras hälsosituation ser generellt sett sämre ut än för jämnåriga ungdomar i Sverige i stort. Men de unga upplever ibland att deras besvär inte tas på allvar. Kosten är en central fråga för både hälsa och trivsel. Goda exempel visar på utvecklingsmöjligheter.

I SAMBAND MED eller i nära anslutning till inskrivningen på det särskilda ungdomshemmet träffar sjuksköterskan den unge för ett hälsosamtal. Ibland sker detta även tillsammans med behandlande läkare. Syftet är att bedöma den unges hälsosituation och planera eventuella åtgärder. Vid behov förmedlar sjuksköterskan kontakt med behandlande läkare och/eller psykolog vid ungdomshemmet eller annan sjukvårdsinrättning.

Alla ungdomshem har tillgång till en sjuksköterska, antingen på hel- eller deltid. Om en ung person blir sjuk och behöver läkarvård under tiden de är på ungdomshemmet bedömer i första hand sjuksköterskan om den unge behöver sjukvårdande insatser och tar kontakt med behandlande läkare, vårdcentral, sjukhus etc.

Bland de ungdomar vi intervjuat är det endast ett fåtal som har varit sjuka och behövt läkarvård under sin vistelse på hemmet. Flera av ungdomarna berättar att de äter mediciner, exempelvis för ADHD.

När det gäller tillgången till hälso- och sjukvård för de här ungdomarna har vi stött på fyra fall där ungdomarnas berättelser tyder på att deras behov av sjukvård och behandling, enligt artikel 24 i barnkonventionen, inte har tillgo-

dosetts. Jonathan, 15, berättar: "Jag fick inte träffa en doktor. Hade ont i ryggen ganska länge. Chefen behöver åka in till vårdcentralen då. Känns som de inte bryr sig. Jag har sagt det flera gånger. Finns ingen skolsköterska här, finns ingen."

Lisa, 15: "Var sjuk och fick träffa en läkare men det tog två veckor. Vi gör det sen, sa de. Nästan för sent."

Carolina, 17, upplever att hon inte blir trodd och tagen på allvar när hon berättar att hon mår dåligt: "Jag har ont i kroppen när jag mår psykiskt dåligt, ont i ryggen i två veckor. Tror inte riktigt på dig. Har du hört om vargen? Han tror att jag ljugar".

Elin, 14, berättar att det händer att elever överdriver om att de är sjuka för att slippa gå i skolan. Det gör att personalen är misstänksamma mot alla och det har hänt att hon går till skolan trots att hon har feber.

Ungdomarnas rätt till vård och behandling vid upplevd ohälsa måste tillgodoses och upplevelser av att inte bli trodd och att avvisas av personalen är allvarligt. Det är en viktig rättssäkerhetsfråga för ungdomarna att bli tagna på allvar och givetvis en självklar hälsofråga att se till att ungdomarna får tillgång till nödvändig vård och behandling under tiden på ungdomshemmet. ■

FAKTA OM UNGDOMARNA OCH DERAS HÄLSA

Vid de intervjuer som SiS gör vid inskrivning svarar knappt en av fyra ungdomar att de har kroniska hälsoproblem. Två tredjedelar bedömer den egna hälsan som bra eller mycket bra. De vanligaste hälsoproblemen är:

Flickor	Procent
Sömnproblem	68
Ofta huvudvärk	48
Ryggont	42
Dålig syn	41
Ofta ont i magen	38

Pojkar	Procent
Sömnproblem	52
Ryggont	28
Allergi/astma	27
Tandproblem	22
Dålig syn	21

När ungdomarna får svara på frågan om de önskar få hjälp för problem med sin hälsa svarar 60 procent att de inte alls önskar det och drygt 20 procent önskar det mycket eller ganska mycket.

[källa] Statens institutionsstyrelse. Årsrapport ADAD 08. Allmän SiS-rapport 2009:7.

»Jag mår sådär«

Lisa, 15.

Var sjuk och fick träffa en läkare men det tog två veckor. Vi gör det sen, sa de. Nästan för sent.

DEPRESSIONER OCH SÖMNPROBLEM

I SiS egna intervjuer med ungdomar som togs in på något av de särskilda ungdomshemmen under 2008 uppger 48 procent av ungdomarna att de någon gång haft en svår depression.

Det vanligaste hälsoproblemet bland ungdomarna är sömnproblem men både ryggont och ofta förekommande huvudvärk är vanligt. Varannan ungdom anger att de har besvärats av svår oro/spänning eller koncentrationsproblem.

[källa] Statens institutionsstyrelse. Årsrapport ADAD 08. Allmän SiS-rapport 2009:7.

Resultaten visar samma köns-
mönster som nationella studier
som mäter självskattad psykisk
hälsa: flickorna uppger i väsentligt
högre utsträckning än pojkarna
att de har erfarenhet av olika
psykiska besvär.

[källa] Socialstyrelsen.
Folkhälsorapport 2009.

SEXUALRÅDGIVNING OCH PREVENTIVMEDEL

Några av ungdomarna lyfter sexualrådgivning när Barnombudsmannen frågar om det finns någon typ av hälsoundersökning de skulle önska att alla ungdomar fick. Två pojkar, båda 15 år, berättar de frågat efter sexualundervisning i skolan. En av dem har förslagit att ungdomsmottagningen ska komma dit och prata.

En av flickorna konstaterar att gynekologtest och preventivmedel är något som ungdomarna behöver. Hon tycker att alla ungdomar borde få komma gratis till ungdomsmottagningen.

RÄTTEN TILL BÄSTA UPPNÅELIGA HÄLSA

Varje barn har rätt till bästa uppnåeliga hälsa enligt artikel 24 i barnkonventionen. Staten ska sträva efter att säkerställa att inget barn är berövat sin rätt till hälso- och sjukvård. Staten ska vidta åtgärder för att bekämpa sjukdom och undernäring, däri inbegripet åtgärder inom ramen för primärhälsovården, genom bland annat utnyttjande av lätt tillgänglig teknik och genom att tillhandahålla näringsrika livsmedel i tillräcklig omfattning och rent dricksvatten.

»Jag äter vad som helst. Men här är maten en katastrof«

TRIST STORKÖKSMAT, för lite färska råvaror och mat man blir tjock av. Så upplever många ungdomar maten på de särskilda ungdomshemmen. Men standarden varierar. På ett hem fick maten med beröm godkänt av alla.

Barnkonventionens artikel 6 handlar om rätten att må bra (rätt till liv, överlevnad och utveckling). För ungdomarna på särskilda ungdomshem innebär det bland annat att de har rätt till näringsrik mat i tillräcklig omfattning och tillgång till undervisning i näringslära. Vi vet samtidigt att många av de ungdomar som placeras på ungdomshem har med sig dåliga matvanor och behöver hjälp och stöd.

Att bo på ett särskilt ungdomshem innebär att man oftast äter alla måltider på hemmet – frukost lunch och kvällsmat. Frukosten och kvällsmaten äter de flesta på avdelningarna, lunchen i institutionens matsal. Ungdomarna beskriver en vardag där måltiderna är ett avbrott i en annars väntande tillvaro. Maten blir därigenom en möjlighet att bidra till hälsa och trivsel.

Redan efter Barnombudsmannens första besök stod det klart att maten är en av flera viktiga frågor som ungdomarna önskar förändra i sin vardag.

Över hälften av ungdomarna vi intervjuade på de fyra ungdomshemmen tycker maten är dålig. På två av institutionerna är missnöjet stort och på en tredje är de flesta missnöjda.

”Maten är inte den bästa, ofta samma mat som en dag innan eller från förra veckan. Inga vegetariska alternativ.”
Vanessa, 14.

På den fjärde institutionen gillar emellertid alla ungdomarna maten (läs mer om Långanässkolans kök på sidan 56). Totalt svarar en tredjedel av ungdomarna att de är nöjda med maten.

Den kritik som finns mot maten kan sammanfattas i två punkter:

- Maten upplevs som osmaklig. Ungdomarna beskriver dåligt tillagad och fet storköksmat med många halvfabrikat och lite färska grönsaker och frukt och annan färsk mat.
- Ungdomar vill vara mer delaktiga, både i själva tillagandet och genom att ha inflytande över vad som serveras.

FRAMFÖR ALLT ÄR DET den mat som tillagas i institutionernas storkök som ungdomarna är kritiska mot. Magnus, 17, förklarar: ”När det kommer från köket är det aldrig så att man säger yes! De borde anställa kockar och kallskänksgrejtanter. Vissa har hoppat in i köket och när det var vaktmästaren då var det djävligt bra.”

På helger tillagas ofta delar av eller all mat på avdelningarna. Ungdomarna är också oftast betydligt nöjdare med maten som lagas på avdelningen.

”Jag äter vad som helst. Men här är maten en katastrof. Det är bara på helgen som det är bra mat. Personalen som lagar maten på avdelningen gör superbra mat.”
Ali, 18.

Flera ungdomar berättar att den dåliga maten i kombination med avsaknad av aktiviteter gör att det är lätt att gå upp i vikt. Roger, 17, berättar hur det är för honom: ”Matrådet har försökt ändra maten men de gör inte det. Det är halvfabrikat och fett alltihop. Jag har gått upp tio kilo på ett år.”

Men bland de ungdomar som tycker maten är bra, talar flera om att den har hjälpt dem att nå sin idealtvikt, neråt eller uppåt.

”På Lindbacken fick vi pizza och hamburgare, jag gick upp så fort. Här är de peppiga, nu har du suttit för länge vid tv:n! Jag vägde 79 och nu väger jag 61.”
Maria, 15.

”Maten är jättebra! Du kan få se ett kort på mig för ett år sedan (visar kort). Nu tränar jag och äter bra.” Hampus, 15.

Flera flickor beskriver ett komplicerat förhållningssätt till mat och hoppar ofta över att äta. Ida, 15, berättar: ”Jag är väldigt kräsen, jag äter inte maten här. Det är fisk två gånger i veckan, soppa och korv. Jag bodde på ett ställe innan där personalen lagade maten åt en, det smakade bättre då.”

Ungdomarna efterlyser också ökade möjligheter att påverka maten. På en institution kan man lämna in önskingar till köket, något ungdomarna uppskattar. På en annan finns ett matråd. Ungdomarna anser dock generellt att deras delaktighet kan öka.

Roger, 17, tycker att han och de andra ungdomarna borde få hjälpa till mer. ”Vi sitter för något vi gjort och är på väg att bli vuxna. Det är nyttigt att laga mat. Vad lär vi oss av att de laga mat?”

Utifrån våra intervjuer med ungdomarna ser vi stora möjligheter och vinster i att ungdomarna får delta mer i matlagningen och får inflytande över inköp och matsedel. ■

“
När det kommer från köket är det aldrig
så att man säger yes! De borde anställa
kockar och kallskänksgrejtanter. Vissa
har hoppat in i köket och när det var
vaktmästaren då var det djävligt bra.

Magnus, 17.

En frizon utan halvfabrikat

PÅ LÅNGANÄSSKOLAN är alla ungdomarna nöjda med maten. ”Riktigt bra, typ restaurangmat” är ett betyg. Kökschef Keijo Lahtinen gör egen pannbiff och låter de unga hjälpa till i köket.

Keijo anstränger sig för att erbjuda en varierad matsedel, ofta med flera olika rätter. Enligt ett år gamla beräkningar kostar en portion mat 11–12 kronor på Långanässkolan. För att få budget och ambition att gå ihop letar Keijo kampanjpriser och anpassar matsedeln efter utbudet.

– Men jag har varit noga med att det ska vara god kvalitet. Köper du billigt är det oftast dåligt.

Bjuder köket på ”lite billigare grejer, som korvrätter” garnerar han gärna lite extra.

– Det är viktigt att all mat presenteras snyggt. Man lär sig vad ungdomarna tycker om och man får ha koll på vad som inte fungerar.

I möjligaste mån undviker han halvfabrikat.

– Vi försöker göra allt själva. Pannbiff till exempel, det är godare och dessutom halva priset om du gör egna.

Keijo och hans medarbetare lagar lunch fem dagar i veckan och en del av kvällsmaten till eleverna. Potatis, ris och pasta, liksom salladen, tillagas på de olika avdelningarna och i samband med måltider, allt för att det ska vara så färskt som möjligt. All mat serveras högst en timme efter att den är färdiglagad, berättar Keijo.

Har ungdomarna något inflytande över matsedeln på Långanässkolan?

– Ja, köket på Långanässkolan håller öppet för förslag från ungdomarna.

Men när kökschefen frågar om menyn blir det mest önskemål om pizza och hamburgare. Ibland serveras också pizzabuffé på Långanässkolan. Men vikt läggs också vid att bredda ungdomarnas matpreferenser.

– Jag brukar uppmana dem att provsmaka. När jag kom hit var det ingen som åt fisk eller soppa. Jag tänkte att det borde vara enkelt att ändra på. Nu äter eleverna både fisk och soppa.

Tre dagar i veckan har man ungdomar med i köket under några timmar. Det har fungerat bra och de flesta är intresserade av att delta.

– Jag tror att eleverna kan uppfatta köket lite som en frizon, att de kan slappna av här, säger Keijo Lahtinen. ■

AV KATARINA FRISK

»Jag har lite ätsvårigheter...«

SIS INTERVJUER MED ungdomarna vid inskrivningstillfället på ungdomshemmen under 2008, visar att så många som 25 procent av flickorna och 4 procent av pojkarna hade problem med mathållningen.

Flera av ungdomarna som Barnombudsmannen intervjuade berättar att de har ätstörningar. Några av dem beskriver att de har fått hjälp på institutionen med sin problematik och sin kroppsuppfattning. De har också gått upp i vikt och är nöjda med sig själva. En flicka som ökat över 10 kilo i vikt under sin institutionsvistelse är nöjd med sin fysiska hälsa.

”Jag får vad jag behöver. Jag har möjlighet att motionera, jag brukar simma och rider ibland. Maten är bra, jag har gått upp mycket. Jag tycker om det. Innan hade jag problem att gå upp i vikt.” Isabelle, 14.

I intervjuerna med flickorna framkommer en tydlig hälsoproblematik som hänger ihop med ätstörningar hos tre av dem.

Carolina, 17, berättar: ”Jag har feber

rätt ofta för att jag äter dåligt... Folk vet att jag inte äter. Personalen vill att jag äter men jag säger att jag orkar inte.”

Julia, 18, svarar direkt att hon lider av ätstörningar på frågan om hur hon mår. Om hon inte äter hotar personalen med att hon får åka in på sjukhus, vilket har hänt flera gånger, och då har hon börjat äta igen. Den tredje flickan, Nicole, 18, berättar att hon inte får vara med på träningen om hon inte äter: ”Jag har lite ätsvårigheter, häromveckan åt jag inte på fyra dagar. Om jag inte äter middag får jag inte vara med på idrotten.”

Det går inte att dra några generella slutsatser avseende ungas tillgång till vård och behandling för konstaterade ätproblem/ätstörningar vid de särskilda ungdomshemmen. Vi har endast pratat med ett fåtal flickor om dessa problem. Men deras berättelser visar på olika hantering av problemet från personalens sida, vilket vi anser att SiS bör uppmärksamma och studera närmare. ■

Keijo Lahtinen.

Det är viktigt att all mat presenteras snyggt. Man lär sig vad ungdomarna tycker om och man får ha koll på vad som inte fungerar.

FAKTA OM SÄRSKILDA UNGDOMSHEM

SiS är en statlig myndighet som bedriver vård och behandling av ungdomar och vuxna missbrukare. Myndigheten bildades den 1 juli 1994. I dag har SiS 26 särskilda ungdomshem runt om i landet.

Ungdomshemmen rymmer strax under 700 platser varav ungefär var tionde är till för ungdomar som dömts till slutna ungdomsvård. Under 2009 togs omkring 1 100 unga in på de särskilda ungdomshemmen med stöd av LVU, 60 unga med stöd av SoL och strax över 80 unga som dömts till slutna ungdomsvård med stöd av LSU.

För den första gruppen unga är den genomsnittliga vistelsetiden på ungdomshemmen knappt fem månader och deras medelålder vid inskrivning är 16,7 år. För gruppen dömda är den genomsnittliga strafftiden 9 månader, deras medelålder vid intagning på ungdomshemmen är 17,6 år.

Under 2009 togs totalt 330 flickor och 679 pojkar i åldern upp till 18 år in för vård på SiS institutioner. Ytterligare 75 flickor och 183 pojkar som fyllt 18 år eller mer togs in på ungdomshemmen samma år. Diagram 1 visar utvecklingen av antalet flickor och pojkar i åldern 11–17 år per 1 000 barn och unga i befolkningen sedan år 2000. Andelen barn och unga som tagits in på SiS ungdomshem har ökat under mätperioden. Hela ökningen består av barn och unga som placerats med stöd av LVU. Antalet barn och unga som placeras på ungdomshemmen med stöd av SoL, då vården är frivillig, är en liten grupp som dessutom har minskat kontinuerligt den aktuella tidsperioden.

Vad gäller barn och unga som döms för brott till slutna ungdomsvård så har antalet fluktuerat något över åren men det var lika många barn som dömdes år 2009 som år 2000, se tabell 1.

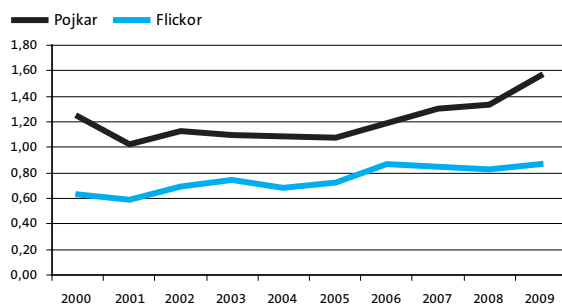
TABELL 1: Antal enskilda ungdomar som tagits in till slutna ungdomsvård. Resultatredovisningen avser endast unga i åldern 15–17 år.

År	Flickor	Pojkar
2000	0	59
2001	1	55
2002	3	65
2003	0	64
2004	6	83
2005	3	57
2006	2	47
2007	4	47
2008	1	47
2009	1	59

[källa] Statens institutionsstyrelse.

DIAGRAM 1: Barn och unga 11–17 år som tagits in för vård vid SiS institutioner enligt SoL och LVU. 2000–2009. Antal per 1000.

[källa] Statens institutionsstyrelse och Statistiska Centralbyråns register över totalbefolkningen (RTB).

UTGIVNINGSAKTA

Utgiven av Barnombudsmannen,
Stockholm 2010

Barnombudsmannen,
Box 22106, 104 22 Stockholm
TEL: 08-692 29 50
FAX: 08-654 62 77
info@barnombudsmannen.se
www.barnombudsmannen.se

FOTO: Pieter ten Hoopen,
om inte annat anges
DESIGN: Anders Birgersson
och Anton Hull
TRYCK: Norra Skåne Offset

ISBN 978-91-87448-70-6

Barnen och ungdomarna på bilderna i denna publikation har ingenting med textinnehållet att göra – om så inte uttryckligen anges i bildtext.

Barnombudsmannen ska ta tillvara barns och ungas rättigheter och intressen i samhället. Myndigheten ska särskilt uppmärksamma att lagar och andra författningar samt deras tillämpning stämmer överens med Sveriges åtagande enligt FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen). Uppgiften är att arbeta generellt för barn och ungdomar och företräda dem i den allmänna debatten. Myndigheten ska prioritera frågor som rör barn i utsatta situationer.

Ytterligare exemplar kan beställas från:

Fritzes
Postadress: 106 47 Stockholm
Telefon: 08-598 191 90
Fax: 08-598 191 91
E-post: order.fritzes@nj.se
Webbplats: www.fritzes.se

Axplock från Barnombudsmannens arbete 2009

Myndighetsdialog

En ökad fokusering på uppföljning och dialog satte flera avtryck i verksamheten under 2009. Inom det så kallade myndighetsuppdraget granskades under våren hur barnrättsperspektivet speglades i ett sextiotal myndigheter utifrån deras återrapporteringskrav. Av dessa valdes nio ut för en mer djupgående dialog. I några fall utmynnade dialogen i utbildningar, skrivelser och rekommendationer.

Skuldsättning av barn

En av de många frågor där vi fann det nödvändigt att uppmärksamma regeringen på behovet av författningsändringar handlade om betalningsansvaret för underårigas obetalda avgifter inom hälso- och sjukvården och tandvården. Vi använde de rättsliga befogenheterna för att säkerställa en fördjupad granskning av hur landsting och regioner debiterar barn. Detta ledde till att regeringen utredde frågan och lade förslag om en ändring i hälso- och sjukvårdslagen som innebär att föräldrar är fullt ansvariga för att betala sina barns vårdavgifter. Några landsting har avskrivit de skulder som barn har haft, men det gäller tyvärr inte alla landsting.

Barns kännedom om sina rättigheter

FN:s barnrättskommitté har i sina rekommendationer till Sverige påpekat vikten av att barn och unga får kunskap om sina rättigheter i skolan. Barnombudsmannen identifierade 2007 i en kontaktklassundersökning brister i barns och ungas kännedom om sina rättigheter och om barnkonventionen, trots de informationsinsatser som genomförts under 2000-talet.

För att få en aktuell och fördjupad bild genomförde vi en enkätundersökning

bland 750 barn i årskurserna 5 och 8, under januari 2009. Resultaten visade att många barn och unga har relativt god kännedom om flera av sina rättigheter, men att kopplingen till barnkonventionen och dess status som internationellt rättsligt bindande dokument är svag. Vi såg också klara brister i bemötandet från vuxenvärlden och en svag tilltro till möjligheterna att få hjälp och att ens rättigheter tillgodoses.

Resultaten presenterades i Barnombudsmannens årsrapport 2009, *Kom närmare*. Årsrapporten överlämnades till regeringen och spreds till makthavare som vi bedömde kan påverka i vilken utsträckning och på vilket sätt barn och unga får information om sina rättigheter. Under året förde vi en dialog med Skolverket om ändringar i kursplaner och läroplaner.

Att öka barns och ungas kännedom om sina rättigheter blev ett prioriterat arbete i samband med högtidlighållandet av barnkonventionens 20-årsjubileum i november 2009.

Barnombudsmannens informationsmaterial *Jag vill säga något!* uppdaterades och skickades till samtliga 5 600 grundskolor i Sverige, ett samarbetsprojekt mellan Barnombudsmannen, Bris, Ecpat, Plan Sverige, Rädda barnen, SOS-Barnbyar, Unicef Sverige och World Childhood Foundation. Informationsmaterialet skickades också till samtliga särskilda ungdomshem.

Vi använde även de rättsliga befogenheterna för dialog med länsstyrelser om hur barns deltagande säkerställs vid tillsyn av hem för vård eller boende, HVB. Det ledde bland annat fram till ett särskilt informationsprojekt.

Utifrån diskussioner med vårt expertråd med unga med erfarenhet av samhällsvård producerades i samarbete

med Bris en särskild folder för barn och unga på HVB. Foldern, som har titeln *Dina rättigheter*, innehåller information om rättigheterna enligt barnkonventionen och vart man kan vända sig för att få hjälp när dessa inte tillgodoses – bland annat Bris hjälptelefon.

Statistikuppdraget

Under året inledde myndigheten ett arbete för att utveckla ett uppföljningsverktyg för barnrättspolitiken som gör det möjligt att följa förändringar ned på lokal nivå.

Uppföljningsverktyget ska finnas tillgängligt på en ny plattform i Barnombudsmannens regi. Verktöget ska omfatta befintlig statistik. De mått och indikatorer som kommer presenteras på plattformen ska utvecklas mot bakgrund av det förslag på uppföljningssystem som presenterades i departementspromemorian *Ett uppföljningssystem för barnpolitiken*, Ds 2007:9. De tänkta användarna av uppföljningsverktyget är en heterogen grupp, vilket ställer stora krav på att informationen är lättillgänglig och pedagogiskt presenterad. ■

SORRY